

O preseljavanju “odbjeglih kmetova” u Varaždinski generalat. Prilog poznavanju ranonovovjekovnih migracija na dijelu prostora današnje sjeverozapadne Hrvatske

dr. sc. Hrvoje Petrić
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
hpetric@ffzg.hr

Primljeno: 07. 02. 2011.
Prihvaćeno: 09. 03. 2011.
Izvorni znanstveni rad /
Original scientific paper
UDK 314.7:94(497.5)“15/16”

Sažetak

Autor je u članku obradio preseljavanje tzv. “odbjeglih kmetova” (coloni fugitivi) u Vojnu krajinu (Varaždinski generalat), a vezano s time i dio migracijskih procesa na širem prostoru (Varaždinština, Hrvatsko zagorje, Međimurje, Podravina, Prigorje, Posavina itd.). Doseljednici u Varaždinski generalat su bili raznolikog podrijetla. Među njima je bilo tzv. “odbjeglih kmetova” koji su zbog teških prilika bježali s vlastelinstva u unutrašnjosti - uglavnom iz Varaždinske, Zagrebačke i Zaladske županije (najviše iz Međimurja), slovenskog etničkog prostora itd. Oni su se postupno i ilegalno doseljavali na polupusta područja Varaždinskog generalata. Moguće je zaključiti kako su doseljenici podrijetlom iz Zagorja, Posavine i Međimurja bili prilično brojni, ali je njihovo naseljavanje bilo raspršeno po raznim naseljima. Dio odbjeglih kmetova u Varaždinskom generalatu se “novačio” i iz redova neposrednog susjedstva, tj. iz obližnjih vlastelinstava i posjeda u Križevačkoj županiji, u koju su se istovremeno doseljavali novi doseljenici koji su umjesto kmetskog dobivali mnogo povoljniji slobodnjački status. Ranonovovjekovne migracije su značajne zbog toga jer su djelomično formirale podlogu naseljenosti koja vuče utjecaj do današnjih dana. Nošenje prezimena koja su vezana uz podrijetlo iz pojedinih mikroregija današnjeg prostora sjeverozapadne Hrvatske govori da je bilo riječ o ljudima koji su skrivali svoj identitet u novom zavičaju te se na taj način štitili od mogućnosti vraćanja na stare posjede.

Ključne riječi: migracije, povijesna demografija, Varaždinski generalat, Vojna krajina, sjeverozapadna Hrvatska, rani novi vijek

U ovom radu ću se prvenstveno usmjeriti na istraživanje preseljavanja tzv. “odbjeglih kmetova” u Vojnu krajinu (Varaždinski generalat), ali i na dio migracija koje su vezane uz Varaždinštinu, Hrvatsko zagorje, Međimurje, Podravinu, Prigorje, Posavinu itd., a pri tome će istraživačko pitanje biti usmjereno na to je li moguće rekonstruirati ishodište tzv. “odbjeglih kmetova” i ako jest, koja su točna (ili približna) ishodišta te, u onoj mjeri

koliko to dozvoljavaju trenutno poznati izvori, pokušati objasniti koji su bili razlozi preseljavanja. Istraživani prostor spada među tzv. “pogranične regije” na imperijalnoj habsburško-osmanskoj granici, te ga nije moguće razumjeti bez shvaćanja i definiranja ranonovovjekovnog “pograničnog prostora (regije)” sa svim teorijskim implikacijama što je obrazložio Drago Roksandić,¹ tim više što je ovaj prostor višegraničan i u odnosu na čitav niz “unutarnjih granica” (sa unutarjoaustrijskim zemljama odnosno Svetim Rimskim Carstvom, ugarskim županijama i sl.). Sličnih pograničnih prostora je bilo i drugdje (npr. Frontier Settlement u Rusiji² i dr.) pa ovaj rad može biti prilog za buduća komparativno-historijska istraživanja.³ Osim postavljanja istraživačkog pristupa povijesti višegraničja od strane Drage Roksandića, za ovaj su rad važni rezultati istraživanja Josipa Adamčeka i Nade Klaić, koji su se djelomično bavili i ovom problematikom. No zahvaljujući novopronađenim izvorima, moguće je dati prilično jasniju sliku o migracijskim procesima na istraživanom području od one koju je imala starija historiografija.

Što se periodizacije rada tiče, približni početak istraživanja je vezan uz tzv. Dugi rat započet ranih 1590-ih godina (završenim Žitvanskim mirom 1606.), a kraj za razdoblje nakon uspostave novog stanja nakon Srijemsko-karlovačkog mira (potpisan 1699. godine), tj. razdoblje kada su se sve promjene u ovim prostorima i s njihovim stanovnicima odvijale na neposrednoj granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava.

I.

U vrijeme Dugog rata (1593. - 1606.) nemali se broj kmetova razbježao s vlastelinstava koja su bila poprišta ratnih aktivnosti. Oni su se po završetku rata sporo vraćali u svoja sela jer su ih zadržavali plemići na čije su se posjede privremeno sklonili. Hrvatsko-slavonski sabor je 1607. donio zaključak da se tim kmetovima ne smije braniti povratak na stara vlastelinstva. Kmetovi su bježali i u Kranjsku i Štajersku, a na zasjedanju 1619. staleži su odlučili obratiti štajerskom odbjeglom kapetanu “zbog odbjeglih kmetova u Štajersku”. Vjerojatno je to obraćanje bilo vezano sa zahtjevom o povratku tih kmetova.⁴ Veći broj pustih selišta na vlastelinstvima i posjedi-

¹ D. ROKSANDIĆ, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500. - 1800.*, Zagreb 2003.

² J. F. RICHARDS, *The Unending Frontier. An Environmental History of the Early Modern World*, Berkeley 2005., str. 242-273.

³ D. ROKSANDIĆ (ur.), *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb 2004.

⁴ F. ŠIŠIĆ, *Hrvatski saborski spisi* (dalje: HSS), Zagreb 1918., knj. 4, str. 478-479, 493; knj. 5, str. 219; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb 1980., str. 539-540.

ma sjeverozapadne Hrvatske je tada uz druge razloge, nastao najvjerojatnije i zbog bježanja kmetova u Vojnu krajinu, tj. u Varaždinski generalat, no bilo je i preseljavanja u razne dijelove Ugarske i unutarnjoaustrijske zemlje.

Kada je u praksu na snagu stupila pojava tzv. "drugoga kmetstva", ona je zaustavila porast stanovništva na onim vlastelinstvima koja su bila sigurnija od osmanskih napada. Na nekim vlastelinstvima se broj podložnika smanjivao, o čemu će kasnije biti više riječi.⁵ Kmetovi su već početkom 17. stoljeća zbog teških prilika počeli bježati sa starih vlastelinstava na istok na polupuste posjede Varaždinskog generalata koji se tek teritorijalno ustrojjavao. Zbog bježanja kmetova su nastale uobičajene tužbe. Sabor je više puta spominjao "odbjegle kmetove" (coloni fugitivi). Nestašica kmetova je tih godina bila velika, a mnogi su feudalni gospodari različitim sredstvima nastojali naseliti svoje opustošene posjede.⁶ Na saborskom zasjedanju 20. travnja 1610. dio plemstva je tužio neke plemiće koji su noću odvlačili ili nastojali odvući njihove kmetove, a Sabor je zaključio da se "kradljivci kmetova" moraju pravno sankcionirati.⁷

Zavisni seljaci su tijekom 17. stoljeća bježali u obrnutom smjeru od onoga u 16. stoljeća. Oni su najčešće bježali ili na posjede u blizini Vojne krajine ili u samu Vojnu krajinu. Tako su se na vojnokrajiškim prostorima susretala i miješala dva kolonizacijska vala: onaj s istoka tj. iz prostora pod vlašću Osmanskog Carstva te sa zapada, odnosno s feudalnih vlastelinstava i posjeda.⁸

Grof Zrinski je bio živo zainteresiran da se pobunjeni Štibrenци, tijekom njihove prve bune (1608. - 1610.) presele na njegova opustošena imanja u Božjakovini. Zbog toga ih je štitio i vodio parnicu radi legalizacije njihove seobe.⁹

Plemstvo je bilo zainteresirano da se što prije nasele njihovi posjedi koji su ranije bili opustošeni od Osmanlija. Posjedi su imali vrijednost samo ako su bili naseljeni podložnicima pa su se zbog toga feudalni posjednici trudili na svoje posjede naseliti doseljenike. Kako bi se seljaci naselili na novim posjedima morali su im ponuditi povoljnije uvjete nego što su ih imali na starim vlastelinstvima. Doseljenici su mogli postavljati i uvjete, a veliki utjecaj na kolonizaciju je imalo samo postojanje Slavonske krajine. Ukoliko ne bi dobili odgovarajući status pri naseljavanju na feudalnim posjedima, doseljenici su mogli prijeći u Slavonsku krajinu i priključiti se krajiškom stanovništvu. Izuzetno važan rezultat naseljavanja pustih vlaste-

⁵ J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, Zagreb 1987., str. 26.

⁶ Isto, str. 26-27.

⁷ HSS, knj. 5, str. 44.

⁸ J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 28.

⁹ Isto, str. 27.

linstava uz Slavonsku krajinu je bila pojava posebne skupine seljačkih podložnika – slobodnjaka ili libertina.¹⁰

Sabor je 1619. morao intervenirati kod štajerskog zemaljskog kapetana radi odbjeglih kmetova, a očito se radilo o traženju da se ti kmetovi vrte na posjede s kojih su pobjegli. Na saborskim zasjedanjima tijekom 1620. godine mnogobrojno se plemstvo žalilo da njihovi kmetovi bježe u nova naselja koja su na svojim posjedima u blizini Vojne krajine podizali magnati, plemići i slobodni gradovi. Sabor je donio zaključak da se ti kmetovi mogu u roku od tri godine hvatati i vraćati njihovim bivšim zemaljskim gospodarima. Budući da se plemićki suci nisu usuđivali hvatati te kmetove bilo je određeno da ih moraju vratiti feudalni gospodari posjeda na koje su se odbjegli kmetovi naselili. U protivnom je bila određena visoka globa od 300 forinti za svakog odbjelog kmeta, no izgleda da to nije bilo provođeno u djelo. Odbjegli su kmetovi svoja nova naselja podizali u brdima i šumama te ih plemićki suci nisu mogli pronaći. Sabor je 1627. zaključio da odbjegle kmetove treba progoniti kao i one koji su bježali na vojnokrajiški prostor.¹¹

Masovno iseljavanje seljaka iz “Provincijala” izazvala je i velika nerodica i glad, npr. 1629. - 1630. godine. Znameniti ostrogonski nadbiskup Petar Pazmany je početkom 1629. javio kako je u Hrvatskoj i Slavoniji bila takva glad da su seljaci u potrazi za hranom s cijelim obiteljima preseljavali u Osmansko Carstvo. U Keglevićevom ljetopisu iz 1629. piše kako su seljaci prigodom potrage za hranom umirali po cestama, a iscrpljeni glađu su umirali i nakon žetve. Nakon žetve su se mnogi kmetovi vratili kućama iz Ugarske. Glad iz 1629. je zabilježena i u Vitezovićevoj kronici “veliki sztrastni glad, y velika dragocha bila je v-Szlovenszkom Orszagu, y vnogo lyudi pomerlo vutom lettu”. Izvješće zagrebačkih kanonika iz 1630. govori o raseljavanju puka koji je ostavljao neobrađena polja i vinograde zbog nesnosne gladi “na razne strane”.¹²

Hrvatsko-slavonski staleži su uporno zahtijevali da vojnokrajiške vlasti spriječe bježanje kmetova u Vojnu krajinu, odnosno da se zemaljskim gospodarima vrte odbjegli kmetovi koji su prebjegli na vojnokrajiški prostor. Predstavnici Hrvatsko-slavonskog sabora su se žalili 1628. godine da je bježanje kmetova u Vojnu krajinu postala nesnosna pojava, a da će u budućnosti, ukoliko se ne poduzmu odgovarajuće mjere, taj proces biti još nesnosniji. Činjenica je da su vojnokrajiški kapetani odbjegle kmetove preuzimali pod svoj nadzor i jurisdikciju te ih pretvarali u krajišnike. Istovremeno je bilo

¹⁰ J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 28-29.

¹¹ HSS, knj, 5, str. 219, 247-248, 405; J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 27.

¹² Kaptolski arhiv Zagreb, Acta Capituli Antiqua (KAZ, ACA), 104/5, br. 90; 90/66; P. RITTER VITEZOVIĆ, *Kronika (...)*, Zagreb 1696., str. 187; F. ŠIŠIĆ, “Dva ljetopisa XVII. vijeka”, *Starine*, knj. 36, Zagreb 1918., str. 370-371; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 540.

osporavano pravo feudalnih posjednika da svoje kmetove hvataju i vraćaju na stare posjede. Zagrebački biskup Franjo Ergelski je 1635. tvrdio da je među pravoslavnim Vlasima bila gotovo polovica katolika – dijelom su to bili Slavonci, a dijelom Predavci. Isti biskup se ujedno žalio kako su mnogi kmetovi koji su pobjegli među Vlahe napuštali katoličku vjeru i prelazili na pravoslavlje. Vladika Maksim Predojević je sa svojim kaluđerima provadao i rastave katoličkih brakova. Neki su u svojim ranijim naseljima ostavljali supruge, a u Vojnoj krajini su se ponovo ženili u pravoslavnoj vjeri. Događalo se da i žene napuštaju svoje muževe te su se u Vojnoj krajini nakon prelaska na pravoslavlje ponovo udavale. Takve žene i takvi muževi su ostajali u Vojnoj krajini gdje su nastavili živjeti kao pravoslavni vjernici. Ako ih ovdje među pravoslavnim Vlasima potraže prijašnji bračni drugovi, ne mogu im ništa. Pravoslavni svećenici su, prema biskupu Ergelskom, krstili katoličku djecu, a za njih su obavljali i druge vjerske obrede, a u miješanim naseljima gdje je bilo više pravoslavnih svima je bila nametnuta uporaba starog (julijanskog) kalendara.¹³ Iako je prevjeravanja bilo, čini se da je zagrebački biskup radi efekta pretjerao u njihovoj učestalosti.

Tzv. "vlaška komisija", kojoj je predsjednik bio kaločki nadbiskup Ivan Telegdi, a članovi Tomo Mikulić, Petar Znika (koji je zamijenio Gašpara Lipaja), Petar Špoljarić, Ul Scherffenberg, Gottfrid Falbenhaupt i Vid Žigmund Herberstein,¹⁴ je 1635. odredila da se od Vlaha odvoje svi odbjegli kmetovi koji su pobjegli na prostor Vojne krajine, Predavci i Slavonci, te da krajiški zapovjednici na traženje feudalnih gospodara, u Vojnoj krajini naseljene kmetove moraju vratiti. Predavci i Slavonci su se morali vratiti plemstvu gdje su se nalazili u Vojnoj krajini. Unatoč tome kmetovi su i dalje bježali u Vojnu krajinu pa je kralj Ferdinand III. 1644. morao narediti generalu Slavonske krajine Schwarzenbergu da spriječi njihovo daljnje naseljavanje na području Varaždinskog generalata. Problem bježanja kmetova je ostao i kasnije. Hrvatsko-slavonski staleži su 1681. zahtijevali da krajiški zapovjednici ne smiju primati odbjegle kmetove, a one koji su bili naseljeni u Vojnoj krajini neka vrata. Smatrali su da bježanjem kmetova u Vojnu krajinu ostaju pusta selišta na posjedima i vlastelinstvima u unutrašnjosti. Moguće je da su odbjegli kmetovi koji su se naselili u Vojnoj krajini postajali lakim plijenom Osmanlijama jer su bili nevjешti ratovanju. Njihovu su djecu, prema mišljenju staleža, hvatali Vlasi i prodavali Osmanlijama. Iste su zahtjeve staleži bezuspješno ponovili 1687. godine.¹⁵

¹³ HSS, knj. 5, str. 425; J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 27-28.

¹⁴ R. LOPAŠIĆ, *Spomenici Hrvatske krajine (SHKR)*, Zagreb 1887., knj. 2, str. 163-175, 178-181.

¹⁵ Nadbiskupijski arhiv Zagreb (NAZ), Libelli suplices, XVII/9; SHKR, knj. 2, str. 179-181, 266-269; ZHS, knj. 1, str. 401, 502; J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 28.; R. HORVAT, *Povijest Hrvatske*, sv. 1, str. 384.

U ovom trenutku je nemoguće utvrditi brojčane podatke doseljavanja, ali kako je Sabor pitanju “odbjeglih kmetova” pridavao veliko značenje moguće je pretpostaviti kao je migracija bila opsežna. Na intenzitet migracija upućuje donesena procjena na drugom mjestu ovoga rada, o porastu katoličkog stanovništva Varaždinskog generalata na preko 4700 kućedomaćina do kraja 17. stoljeća.

II.

Ostaje još otvoreno pitanje podrijetla “odbjeglih kmetova” koji su se naseljavali po selima Vojne krajine (Varaždinskog generalata). To je djelomično moguće ilustrirati s nekoliko nepotpunih podataka iz sredine 17. stoljeća (oko 1649. - 1659.), koji možda ukazuju na “odbjegle kmetove”.¹⁶ Tada su u vojnokrajiškim selima oko Ivanića zabilježeni doseljenici iz Posavine, Stupnika i Prigorja, a ima i nekoliko osoba bez naznake podrijetla s prezimenima Novosel ili Novak. To ukazuje na doseljenike koji su najvjerojatnije skrivali svoje podrijetlo. U okolici Dubrave, u vojnokrajiškom selima zabilježeni su doseljenici iz Turopolja. Na prostoru podravskog dijela Varaždinskog generalata postoje podaci o doseljenicima iz Bukovca, Posavine, Herešina, Cirkvene, Moslavine, Legrada, Torčeca, Grebena, Gušćerovca, Stovraga, Turopolja i Rasinje. Ukoliko bi pretpostavili da je barem dio spomenutih doseljenika iz redova “odbjeglih kmetova” onda je vidljivo da ih je većina doselila iz neposrednog susjedstva, tj. iz obližnjih vlastelinštava i posjeda. Osim spomenutih, bilo je i doseljenih “odbjeglih kmetova” iz nešto udaljenijih prostora, a među njima sam, posebice, odlučio obraditi – Hrvatsko zagorje, Posavinu i Međimurje.

Na području onih dijelova “ostataka” Kraljevstva koji nisu jače bili pogođeni osmanskim pustošenjima gospodarski život se razvijao slično kao i u drugim dijelovima srednjoistočne Europe. Sve do kraja 16. stoljeća se tlaka na tamošnjim vlastelinstvima i posjedima nije povećavala. Temeljna novčana podavanja se nisu povećavala, iako je vrijednost novca stalno smanjivana. Radi revolucije cijena važnost novčanih daća je tijekom 16. stoljeća smanjena, a na nekim mjestima i ukinuta. Najvažniji oblik povećanja feudalnih podavanja u 16. stoljeću je bila komutacija desetine iz novčanih u naturalne daće. Nju je prije pobirala Crkva putem novčanog otkupa, a još u prvoj polovici 16. stoljeća su desetinske daće Crkvi oduzeli svjetovni feudalski i vratili ih iz novčanih u naturalna podavanja čime su naturalna davanja bila više nego udvostručena. Na mnogim je vlastelinstvima bila po-

¹⁶ Prema NAZ, Kanonske vizitacije (KV), Čazmanski arhidakonat, Prot. 5/V. i Komarnički arhidakonat, Prot. 89/Ia.

većana vinska daća – gornica. Istodobno su tijekom 16. stoljeća povećane postojeće naturalne daće, čime je težište seljačkih podavanja bilo preneseno na naturalnu rentu, npr. na vlastelinstvu Varaždinske Toplice je vrijednost naturalnih podavanja iznosila 72-96 posto vrijednosti cjelokupne rente. Ta je promjena značila povećanje feudalnih tereta i istovremeno pogoršanje položaja zavisnih seljaka.¹⁷

U slovenskoj je historiografiji ukazano na proces komercijalizacije vlastelinstava u 16. stoljeću. Bogo Grafenauer je upozorio da je seljačka trgovina s vojskom u Vojnoj krajini naišla na konkurenciju. Konkurenti su bili feudalski i unutarnjoaustrijski staleži.¹⁸ Za opskrbu vojske Ferdo Gestrin je utvrdio da su se vlastelinstva i posjedi našli u krizi, a njihovi su gospodari tražili različite putove izlaska iz krize. Mnogi su zemaljski gospodari našli izvor dohodaka u trgovini na štetu podložnika.¹⁹

I na hrvatsko-slavonskim prostorima je uključivanje feudalne gospode u trgovinu započelo potiskivanjem seljaštva i građanstva iz robno-novčanih odnosa što je imalo dalekosežne posljedice koje su pogoršale položaj zavisnih seljaka i zakočili razvitak gradova. Smanjeni novčani prihodi i povoljna situacija na tržištu je usmjerila mnoge feudalne posjednike da još prije sredine 16. stoljeća počnu prodavati poljoprivredne proizvode, a glavni potrošači tih proizvoda bili su plaćeni vojnici u Vojnoj krajini. Zemaljski gospodari vlastelinstava i posjeda su već sredinom 16. stoljeća monopolizirali izvozu trgovinu i trgovinu s Vojnom krajinom. Oni su u 16. stoljeću za sebe uveli pravo prvokupa, što je značilo da su seljaci bili dužni sve viškove ponuditi svojim zemaljskim gospodarima koji su ih kupovali po niskim cijenama, a zatim prodavali uz višestruku zaradu. Seljačku trgovinu je onemogućavao i porast carinskih daća te broja vlastelinskih mitnica. Položaj seljaka se pogoršao, te su oni u cjelini morali snositi veće terete nego ranije.²⁰

Analizom popisa iz druge polovice 16. stoljeća je moguće utvrditi kako je u Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji (sjeverno od Kupe) živjelo oko 80 posto feudalno ovisnog stanovništva Kraljevina Hrvatske i Slavonije.²¹ Na gotovo svim zagorskim vlastelinstvima je tijekom 16. stoljeća došlo do rasta broja podložnika. Na Krapinsko-kostelskim posjedima broj podložnika, od početka do kraja 16. stoljeća, je porastao s 350 - 390 na

¹⁷ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 379-382.

¹⁸ B. GRAFENAUER, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletjem na Slovenskem*, Ljubljana 1974., str. 156-157.

¹⁹ F. GESTRIN, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, Ljubljana 1991., str. 225.

²⁰ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 290-330.

²¹ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb 1976.

850. Na Trakošćanskom vlastelinstvu desetinu je, početkom 16. stoljeća, plaćalo 120 - 140 seljaka, a 1598. je zabilježeno 330 - 340 poreznih obveznika. Zagorje je već krajem 16. stoljeća, najvjerojatnije, postalo agrarno prenaseljeno i počelo se rješavati svojih demografskih viškova već početkom 17. stoljeća. Npr. na posjedu Gregurovec je 1637. bilo pusto 37 posto seljačkih posjeda, na dijelu vlastelinstva Konščine, popisanom 1680. bilo je pusto oko 11 posto selišta, a na susedgradskom posjedu Nikole Malakoczyja je 1644. popisano 21 posto pustih selišta.²² Pusta selišta su, osim iseljavanja, nastajala i uslijed velikih epidemija i gladi.

Radi utvrđivanja uzroka (osim agrarne prenaseljenosti) iseljavanja iz Zagorja na prostore Varaždinskog generalata potrebno je u glavnim crtama predstaviti gospodarsko stanje na odabranim zagorskim vlastelinstvima. Povećani feudalni tereti su bili osnovni uzrok seljačkim bunama, koje su bile pokazatelj sve lošijih uvjeta života i rada seljaštva. Npr. buna na posjedima Bele i Ivanec²³ je 1568. - 1569. godine izbila zbog povećanja feudalnih tereta (najvjerojatnije naturalne daće). Na kraju bune je vlastelin morao smanjiti tlaku i pristati da kmetovi desetinu dalje plaćaju u novcu.²⁴ Iz sličnih su razloga izbijale i kasnije bune pa i ona najpoznatija iz 1573. godine.²⁵

Razdoblje prevlasti naturalnih podavanja je bilo prijelazno doba, a krajem 16. stoljeća se težište seljačkih podavanja na manjim posjedima prenosilo na tlaku što je ukazivalo na razvijanje alodijalne proizvodnje. Na većim vlastelinstvima i posjedima je feudalna renta već u prvim desetljećima 17. stoljeća imala strukturu karakterističnu za razdoblje drugog kmetstva. Prema izračunima Josipa Adamčeka tlaka je na Međimurskom vlastelinstvu krajem 17. stoljeća vrijedila 50 do 70 posto cjelokupne rente, na Rakovečkom i Vrbovečkom vlastelinstvu oko 50 posto, na Ozaljskom vlastelinstvu 66 posto, a na Ribničkom vlastelinstvu je tlaka vrijedila čak 77 posto vrijednosti feudalne renete.²⁶

Tlaka je, dakle, tijekom 17. stoljeća postala osnovni teret, a o tome svjedoče mnogobrojni urbari pojedinih posjeda. U njima je redovito određivano da držalac čitavog selišta u prosjeku na tjedan mora davati 6 dana

²² J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 535-536.

²³ Oko utvrde Bela je vrlo rano nastalo istoimeni posjed. Na vlastelinstvu Beli je u 14. stoljeću nastalo trgovište Sv. Ivan (Ivanec) pa se zbog toga posjed naziva Bela i Ivanec.

²⁴ J. ADAMČEK, "Seljačka buna na posjedima Bele i Ivanca 1568 - 69", *Historijski zbornik*, god 25 - 26, Zagreb 1972. - 1973., str. 243-249. To je značilo da je buna Ivančana djelomično završila uspjehom iako stanovnicima Ivanca nije uspjelo u tome da za svoje naselje zadrže status gradskog naselja. Ivanec je i nakon toga ostao relativno veliko naselje u kojem je 1598. godine živjelo 42 obitelji.

²⁵ O toj buni iscrpno u: J. ADAMČEK, *Seljačka buna 1573.*, Zagreb 1968.; B. GRAFENAUER, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletjem na Slovenskem*, Ljubljana 1974.

²⁶ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 640-642.

tlake (u 16. stoljeću je tlaka, u prosjeku, iznosila 2 dana tjedno), a zemaljski su gospodari kmetovima nametali i druge radne obveze. Povećanje radne rente je bilo čvrsto povezano s razvojem alodijalne proizvodnje pa je zemaljskim gospodarima bilo potrebno sve više tlake jer su razvijali vlastitu poljoprivrednu proizvodnju. Te su promjene pogoršale položaj zavisnog seljaštva, a na njihov sve lošiji položaj je utjecalo i sužavanje mogućnosti seljačkog sudjelovanja u trgovini poljoprivrednim proizvodima. Naime, monopol zemaljskih gospodara u trgovini poljoprivrednim proizvodima se zadržao i tijekom 17. stoljeća pa su seljaci sve teže pribavljali novac. Nedostatak novca je onemogućavao zavisnim seljacima plaćanje poreza i vlastelinskih novčanih podavanja.²⁷

Kada je tlaka postala temeljni feudalni teret zavisnog seljaštva, to je rezultiralo vezivanjem seljaka za zemlju i pogoršanje njihovog pravnog položaja. Vezivanje seljaka za zemlju očitovale se, prije svega, u ograničavanju prava na seobu, sužavanju mogućnosti promjene društvenog statusa i ukidanjem izvanagrarnih prihoda. Kmetovi su postali "vekivečni kmeti" (*coloni perpetuae obligationis*). Uz to su zemaljski gospodari počeli neposredno kontrolirati život svojih zavisnih seljaka jer je njihov rad postao najvažniji izvor prihoda. Također bilo je ograničeno pravo seljaka na raspolaganje vlastitom imovinom, a vlastelinstva su počela zabranjivati diobe selišta na imanja koja ne mogu davati tlaku sa stokom.²⁸ Kako su se ti procesi odvijali i na zagorskim vlastelinstvima te posjedima, moguće je i u njima tražiti uzorke iseljavanja stanovništva na prostore Varaždinskog generalata.

Već je krajem 16. stoljeća tlaka bila osnovni teret zavisnih seljaka na Trakošćanskom vlastelinstvu,²⁹ što se može vidjeti iz isprave bana Ivana Draškovića, prema kojoj su seljaci davali tlaku svaki dan tj. šest dana tjedno. Drašković je na molbu kmetova iz Kamenice smanjio sa šest na pet

²⁷ J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 25.

²⁸ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 767-769.

²⁹ Trakošćansko vlastelinstvo se spominje zajedno s Kameničkim (*castra Tracustian et Kamencha*), a oba su vlastelinstva bili dijelovi Zagorske grofovije, odnosno distrikta ili knežije (*districtus seu comitatus Zagoria*). Početkom 1399. kralj Sigismund Trakenstein je poklonio Henriku Celjskom. Nakon Celjskih Trakošćanom su gospodarili Vitovci, Ivaniš Korvin i Gyulayi da bi izumiranjem te obitelji 1567. upravu preuzeo kraljevski fisk. Od 1569. trakošćanske posjede uživao je ban i biskup Juraj Drašković, da bi Gašpar Drašković 1584. kraljevskom darovnicom postao njihov punopravni vlasnik. Ispod trakošćanske utvrde se krajem 15. stoljeća razvilo malo trgovište. Godine 1483. na trakošćanskim posjedima su podložnici živjeli u oko 360 domaćinstava koji su bili obveznici plaćanja desetine. Pod utvrdom Trakošćan je živjelo 17 obitelji onih koji "se nazivaju građanima", a kako decimatorima nije bio u potpunosti jasan njihov položaj to bi moglo govoriti da su te obitelji nedavno stekle status građana. Iako su trakošćanski građani (*cives sub Trakenstein*) zapisani 1500. i 1503. godine, vjerojatno je trgovište prestalo postojati u prvom desetljeću 16. stoljeća, a njegovi su stanovnici pretvoreni u kmetove. Trakošćan se 1487. spominje kao selo ispod utvrde (*Trakostan villa sub castro*), što bi moglo ukazivati na to da je već tada bio upitan njegov status gradskog naselja. Možda je prigodom pretvaranja gradskog u seosko naselje došlo do iseljavanja dijela stanovništva.

dana te je ujedno obećao da kmetove neće tjerati na podvoz dalji od dana ili dva hoda. Kmetovi su za oranje alodijalnih zemalja morali davati svoj plug. Vlastelin im je odredio i druge obveze – žetvu, kosidbu, spremanje sijena, radove u vinogradu itd. Za svaki dan izostanka s tih obveza su trebali platiti globe. Trakošćanski kmetovi su za uskraćeni dan tlake morali plaćati višu globu nego što im je iznosilo ukupno novčano podavanje. Sredinom 17. stoljeća se pogoršao položaj kmetova na Trakošćanskom vlastelinstvu pa su morali od čitavog selišta davati 6 dana tlake s volovima tjedno.³⁰ I u drugim dijelovima Zagorja su kmetovi bili slično opterećeni tlakom. Npr. prema urbaru susedgradskog posjednika Jurja Rattkaya iz 1650. kmetovi (držaoci cijelog ili polovice selišta) su morali davati tlaku čitav tjedan s volovima, a želiri dva dana tjedno.³¹

Kmetovi lepoglavskih pavlina su imali svoga valpota koji je prenosio odredbe vlastelina. Valpoti su nekoliko puta godišnje skupljali daće. Kmetovi su 1639. molili pavline da im ne povećavaju tlaku već da ona ostane 2 do 3 dana tjedno (“za radi tlake da bi ste nas Milostivna gospodo koga čez dva, koga čez tri dni, penes usum antea observatum, nebantuvali”) te da im se dokine novouvedena žirovina i desetina pčela. Pavlini njihovu molbu nisu uvažili tvrdeći da su odredbu o povećanju tlake donijeli njihovi nadređeni. Lepoglavski kmetovi su tražili “da bi nas Provisori lepoglavski ne zapovedali kako su se ob seh dob navešili bili”, ali i da je došlo do toga da su pavlini zapovijedali i njihovom valpotu “što se ne pristoji”. Feudalni su gospodari povećanjem tlake pojačavali nadzor nad životom i svim djelatnostima kmetova, a službenici vlastelinstava su se brinuli za to da kmetovi redovito dolaze na tlaku. Moguće je da je neposredna kontrola kmetskog života bila među razlozima zbog kojih svoje nezadovoljstvo nisu mogli pokazivati putem organiziranih buna i otpora.³² Možda je u svemu iznesenome, ali i u tome da zavisni seljaci nisu imali “ispušni ventil” za nagomilano nezadovoljstvo, moguće tražiti uzorke iseljavanja s ovoga područja koji su bili učestali tijekom 17. stoljeća. Prema tome, moguće je zaključiti da nakon što je u 16. stoljeću Zagorje primalo stanovništvo koje se sklanjalo pred osmanskim prodorima, to isto Zagorje tijekom 17. stoljeća postaje emitivni prostor iz kojega se djelomično kolonizirao Varaždinski generalat.

Prema popisu iz 1598. u etnik “Zagorec” je u Križevačkoj županiji zabilježen samo u selu Križovljan na njenom najzapadnijem rubu,³³ što

³⁰ Hrvatski državani arhiv (dalje: HDA), Obitelj Drašković, kut. 2; kut. 62, br. 8/11.; J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 258.

³¹ HDA, Zagrebačka županija, K-CCXC, 19/10; J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 258.

³² HDA, Pavlinski samostan Lepoglava, 5/80.; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, str. 617.; J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 259.

³³ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, str. 441. Ostali etnici “Zagorec” su prema popisu iz 1598. zapisani samo u istočnom dijelu Varaždinske županije: str. 514 vlastelinstvo

ukazuje na doseljenike iz Hrvatskog zagorja.³⁴ K tome valja pribrojiti prezime “Thrakosthan” zabilježeno 1598. u Gorici,³⁵ te 1706. u Ključu.³⁶ To prezime vjerojatno ukazuje na doseljenika iz Trakošćana, kojeg stanovnici sela u koje se doselio nisu smatrali Zagorcem. To jasno ukazuje da, osim ovog izuzetka, do kraja 16. stoljeća nemamo zabilježena doseljavanja iz Hrvatskog zagorja u Križevačku županiju (iz čijeg će se istočnog dijela tijekom 17. stoljeća ustrojiti Varaždinski generalat kao područje), odnosno da je do jačeg vala doseljavanja Zagoraca došlo tijekom 17. stoljeća.

U obitelji seljačkog književnika Mihovila Pavleka Miškine je zabilježena legenda o doseljavanju njegove obitelji u Đelekovec kraj Koprivnice iz Zagorja. Zvonimir Kulundžić, zapisavši ovu legendu, očito ju je malo dotjerao i “začinio” time da je jedan od izbjeglih zagorskih seljaka nakon Gupčeve bune 1573. pobjegao u Podravinu.³⁷ Poznato je da je Zagorje u drugoj

Trakošćan, sela Meljani, Mali Gorenci, Dragovanec, str. 516. selo Verbna, str. 518. vlastelinstvo Ivanec–Bela, selo Margečani, str. 531. vlastelinstvo Vinica, selo Vratno, str. 532. selo Nova Ves, str. 533. selo Lipje, str. 536. vlastelinstvo Vinica, selo Peterjanec, str. 537. vl. selo Plitvica, str. 538. vlastelinstvo Vinica, sela Vratno i Nova Ves, str. 539. selo Greda, str. 540., selo Brest, str. 541. vlastelinstvo Maruševec, str. 544. južno od Varaždina, str. 545. Nedeljanec, Gajanci, Sunetinci, str. 552. selo “Zamlatthia”, str. između Varaždina i Ludbrega, str. 555. Kelemen i Šemovec. Pojava etnika Zagorec kao doseljenika i “drugoga” u zoni sjeverno od Ivančice možda ukazuje da se taj prostor tada još uvijek nije smatrao Zagorjem.

³⁴ Ivan Crkvenčić je upozorio da se za Hrvatsko zagorje ne znaju “točne historijske granice, a nije nikada imalo određeno administrativno značenje. Shvatljivo je stoga, da je pojam kod pojedinih pisaca različito ograničen. Neki pod Hrvatskim zagorjem shvaćaju brežuljkasto zemljište do podravske nizine. (Z. DUGAČKI: “Naselja i naseljenost Hrvatskog zagorja”, *Geografski Vestnik*, 1940., str. 41.). Ima namjera, da se pod Hrvatskim zagorjem obuhvati teritorij nekadašnje Varaždinske i dio Križevačke županije (kotar Sv. Ivan Zelina i dio kotara Križevci) i kotar Donja Stubica (iz nekadašnje Zagrebačke županije). G. SZABO u radu: *Varaždin i Hrvatsko Zagorje*, Beograd 1936, str. 870, povlači jugoistočnu i istočnu granicu Hrv. zagorja cestom od Zagreba preko Sesveta, Sv. Ivana Zeline i Varaždinskih Toplica do Zagreba.” I. CRKVENČIĆ, “O agrarnoj strukturi gornjeg porječja Bednje”, *Geografski glasnik*, br. 13, Zagreb 1951., str. 101. Hrvatska enciklopedija smata da Hrvatsko zagorje “obuhvaća nizine porječja rijekâ Krapine, Sutle i Bednje (gornji tok) i padine (prigorja) mnogobrojnih niskih gora: Desnička gora (505 m), Kutna gora (520 m), Brezovica (531 m), Stahinčica (Stahinčica 846 m), Ivanščica (Ivančica 1060 m). Sjeverno i sjeverozapadno od toga područja leži Maceljsko gorje (884 m) s Ravnom gorom (686 m), istočno Kalnik (643 m), a jugoistočno Medvednica (1030 m).” Usp. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4 (Fr–Ht), Zagreb 2002., str. 752.

³⁵ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, str. 448.

³⁶ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 257.

³⁷ Legendu je zabilježio Zvonimir Kulundžić. “Miškinin otac, kao što je bio i on sam, bio je seljak, a isto to su svakako bili i njihovi preci toliko i toliko generacija unazad, sve do onog najstarijeg što ga spominje stara porodična legenda koja se prenosi i prepričava s oca na sinove, a koji se, navodno, kao sudionik velike puntarije pod vodstvom Matije Gupca godine 1573., bježeći iz stubičkog kraja (u Hrvatskom zagorju), ispred osvetoljubivih i od bijesa pomahnitalih Tahijevih žbira i krvnika, zaustavio u podravskom selu Đelekovcu i tu osnovao porodicu Pavleka (...) Za tu porodičnu legendu – kao uostalom i za svako drugu porodičnu legendu – uz čisto verbalno predanje, navode se i dokazi: “Kad je, navodno, onaj Gupčev puntar došao u Đelekovec i kad su ga pitali kako se zove, on, ne htijući otkriti čitavo svoje ime, odgovori da se zove Pavlek, a tako naši hrvatski Zagorci, baš u stubičkom kraju, zaista od tog po čitavom kršćanskom svijetu veoma rasprostranjenog imena Pavao – Pavle stvaraju od milja tako zvani hipokoristički oblik s

polovici 16. stoljeća prostor u koji se doseljavalo stanovništvo iz istočnih od osmanskih prodora ugroženih područja pa tako i iz Podravine. Čini se da je jezgra obiteljske predaje o doseljavanju Pavleka iz Zagorja moguća, ali to doseljavanje svakako pada u 17. stoljeće i dio je šireg procesa iseljavanja Zagoraca na istok te nema nikakve veze sa Gupčevom seljačkom bunom. Osim toga, prezime Pavlek se u popisu Đelekovčana ne spominje 1598. godine, a prvi zapis ovoga prezimena je tamo datiran u 1659. godinu.

Na doseljenika iz Zagorja ukazuje i ktetik Stubičan zapisan u selu Ladina (župa Dubrava) koji je zapisan 1650. godine i kasnije. Isti ktetik se 1662. i kasnije javlja i u selu Podlužani, 1668. i kasnije u selu Bađinec, godine 1679. u Ivaniću i Kostanju, selima u dubravskoj župi,³⁸ a 1706. u Sv. Petru (Orehovcu) i Pogančecu.³⁹

U prvoj polovici 17. stoljeća je tek nekoliko zabilježenih primjera spominjanja etnika “Zagorec” na prostoru Križevačke županije i Varaždinskog generalata, pa je tako 1649. ovaj etnik zapisan u župi Koprivnički Ivanec.⁴⁰ Godine 1659. ovaj je etnik zabilježen u Torčecu, Kuzmincu, Kutnjaku, Grbaševcu, Rasinji (tamo je popisano i ktetik Stubičan, koji ukazuje na doseljenika iz Gornje ili Donje Stubice u Zagorju), Slokovcu, Dubovici, Kunovcu, Karlovcu, Križovljanu, Slanju i Hrastovljanu. Etnik “Zagorec” je zabilježen i u najistočnijem dijelu Varaždinske županije, na granici s Križevačkom – u Martijancu (gdje je popisano ktetik Stubičanka), Vrbanovcu, Sv. Elizabeti (Jalžabetu), Novakovcu, Zamlaki i Imbriovcu (Jalžabetskom).

U Ludbregu, Kapeli, Kunovcu i Koprivničkom Ivancu je istovremeno zabilježen ktetik Topličanec. On vrlo vjerojatno ukazuje na doseljenike iz jednih zagorskih Toplica. Nemoguće je reći kojih, ali možda se radi o Varaždinskim Toplicama jer su one bile najbliže ovom prostoru.

Postoji i ktetik Loborec zapisan iste godine u selu Križovljan (župa Martijanec) i Obrankovec (župa Sveti Đurđ). On ukazuje na doseljenika iz Lobora,⁴¹ kao i vjerojatno ktetik Lobor zabilježen 1668. u Cugovcu (župa Gradec), odnosno 1706. u Ključu.⁴² Etnik “Zagorec” se spominje 1673. u selima Koprivnički Ivanec, Botinovec, Pustakovec i Cenkovec.⁴³

nastavkom – ek; dakle, *Štefek, Ivek, Francek, Jurek, Matek pa i Pavlek*, Podravci, međutim, u kraju iz kojeg je Miškina umjesto hipokorističkog oblika u tu svrhu upotrebljavaju tzv. augmentativni oblik sa nastavkom ina, dakle *Štefina, Ivina, Francina, Jurina, Matina, Pavlina*, pa prema tome i Miškina.” Z. KULUNDŽIĆ, *Miškina. Presjek kroz stvarnost hrvatskog sela od Khuen-Héderváryja do poglavnika*, Prilog uz sabrana djela M. P. Miškine (knjiga IV), Koprivnica 1968., str. 111-112.

³⁸ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 24., 134., 135., 169.; Prot. 105./I., str. 9.

³⁹ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 346., 444.

⁴⁰ NAZ, KV, Prot. 89/I, str. 13.

⁴¹ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 107., 147., 149., 150., 176., 187., 221., 252., 254., 281.-283., 312.-314.

⁴² NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 257.

⁴³ NAZ, KV, Prot. 4/IV, str. 19.-21.

Etnik “Zagorec” je 1700. popisano u sljedećim naseljima: Križovljan, Poljanec, Hrženica, Karlovec, Ludbreg, Veliki Bukovec, Županec, Selnica, Kuzminec, Koledinec, Grbaševac, Gorica, Botinovec, Bregi (Koprivnički), Herešin, Drnje, Peteranec, Sigetec (Koprivnički), Torčec, Miholjanec i Hampovica (gdje je zabilježen i etnik Loborec).⁴⁴ Etnik Zagorec je 1700. zabilježen i u najistočnijem dijelu Varaždinske županije, na granici s Križevačkom županijom – u selima: Sv. Elizabeta (danas Jalžabet), Kelemen, Zamlaka, Novakovec, Vrbanovec i Martijanec.⁴⁵ Prezime Zagorec je 1706. popisano i u potkalničkim selima Bogačevo i Gregurovec.⁴⁶

Godine 1716. etnik “Zagorec” zabilježen je u naseljima: Sigetec (Koprivnički), Veliki Bukovec, Selnica, Budančevica, Šemovci, Miholjanec, Hampovica, Ivanec (Koprivnički), Botinovec (uz etnik Zagorec je zabilježen još jedan doseljenik iz Zagorja – Bellecz od S. Matere), Gorica, Grbaševac, Kutnjak, Čičkovina i Slanje. Na istočnom području Varaždinske županije se ovaj etnik spominje u Vrbanovcu, Martijancu, Sv. Elizabeti (danas Jalžabet) i Zamlaki, što pokazuje i to kako se taj kraj ne može smatrati Zagorjem.⁴⁷

U 17. stoljeću su doseljenici iz Zagorja zabilježeni u više slučajeva na prostoru grada Koprivnice.⁴⁸ U vojnim popisima spominje se 1630. u Đurđevcu doseljenici iz Bistrice i Toplica, u Sigecu iz Tabora (isti je zabilježen i u popisu 1644. godine), 1644. i 1661. u Đurđevcu je popisano vojnik iz Krapine.⁴⁹

Iz prethodno iznesenih podataka vidljivo je da se etnik “Zagorec” učestalo počeo javljati u drugoj polovici 17. stoljeću što ukazuje na pojačano doseljavanje u Križevačku županiju i Varaždinski generalat iz Zagorja upravo u tom razdoblju. Po drugoj strani, vidljiva je koncentracija ovog etnika isključivo u sjevernijim prostorima županije i generalata. Čini se da su se doseljenici iz Zagorja pri naseljavanju u Križevačku županiju i Varaždinski generalat svjesno “deklarirali” neodređenim prezimenom Zagorec, iz kojeg se nije moglo vidjeti podrijetlo iz pojedinih zagorskih naselja. To nije bilo slučajno jer se u većini slučajeva radio o “odbjeglih kmetovima” (coloni fugitivi). Postoji tek nekoliko slučajeva gdje su se doseljenici u novoj sredini predstavili pojedinačnim zagorskim kmetovima (Stubičan, Loborec, Trakoštan i sl.).

⁴⁴ NAZ, KV, Prot. 91/III., str. 33., 47.-50., 62., 79., 81., 94.-95., 120.-127., 141., 233., 234.

⁴⁵ NAZ, KV, Prot. 91/III., str. 12., 31.

⁴⁶ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 278., 470.

⁴⁷ NAZ, KV, Prot. 178/II, str. 19., 23., 46., 62., 79., 95., 147., 150., 160.-164., 193.-194.

⁴⁸ Usp. H. PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću – okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*, Koprivnica 2005.

⁴⁹ Štajerski zemaljski arhiv Graz (dalje: STLA), Militaria, Sch. 161., 162., 175., 211.

I u okolici Varaždina je tijekom 16. stoljeća rastao broj stanovnika. Npr. na posjedu zagrebačkih biskupa Biškupcu kraj Varaždina je od 1545. do 1550. povećan broj podložnika s 30 na 50. Iako su ga Osmanlije opljačkale i spalile sela te odvele dio stanovništva 1552. demografska obnova je bila brza pa je već 1560. tamo bilo naseljeno 40 selišta. Na posjedu Zamlača je 1558. živjelo 29, a do 1590. je broj podložnika na posjedima Zamlači i Jakopovcu povećan na 144. Na malom vlastelinstvu Vinica je 1568. na polovici vlastelinstva živjelo 305 podložničkih obitelji, a 1598. je na cijelom vlastelinstvu broj podložničkih obitelji porastao na 723, što ukazuje na vrlo gustu naseljenost na malom prostoru.⁵⁰

Gusto su bila naseljena i druga zagorska vlastelinstva, npr. Cesargrad je imao 620, Veliki i Mali Tabor – 530, Bela i Ivanec – 250, Lobor – 189, Oštrc – 189, Marijaševac – 120, a Lepoglava 200 podložničkih obitelji. Usporedbe radi u cijeloj je Križevačkoj županiji 1598. živjelo oko 1270 podložničkih obitelji.⁵¹

Vlastelinstvo Vinica je počelo gubiti stanovništvo već u prvim desetljećima 17. stoljeća. Godine 1618. na ovom vlastelinstvu je broj kmetskih obitelji smanjen na 612, a istovremeno je zabilježena pojava 78 pustih seljačkih posjeda (oko 12 posto).⁵²

Do kraja 16. stoljeća se povećavao i broj podložnika na posjedima oko Zagreba. Npr. na posjedima Zagrebačkog kaptola je 1494. bilo 647, a 1575. čak 1124, da bi se do 1593. smanjio na 1062 podložničke obitelji. Razlog smanjenja broja stanovnika krajem stoljeća valja tražiti u poplavama, a dio selišta su opustošili martolozi. Povećan je i broj kmetova na vlastelinstvu Brezovica, kao i na gotovo svim drugim vlastelinstvima između rijeka Save i Kupe. Turopolje je sve do Dugoga rata bilo dobro napučeno, no nakon rata je došlo do brze obnove naseljenosti.⁵³

III.

U vrijeme ratnog djelovanja krajem 16. stoljeća dio se posavskog stanovništva iselio na druga, tada sigurnija područja. Završetkom ratnih djelovanja dio se Posavaca vratio. To se može vidjeti iz toga što je nakon traženja nadvojvode Matije naknadno bilo dopušteno popisivanje "domusa" onih seljaka koji su se 1595. i 1596., nakon ponovnog osvajanja Petrinje,

⁵⁰ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 247-248, 259.

⁵¹ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, str. 441-464, 479-487, 488-493, 517-520, 558., 559., 562.

⁵² HDA, Obitelj Drašković, K-3, sv. 2, br. 9.

⁵³ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 261-262.

vratili na svoje posjede i tamo izgradili kuće. Iz poreznih popisa se može jasno vidjeti da se radilo o seljacima iz Posavine i Turopolja, s time da treba pripomenuti da je dio izbjeglog stanovništva ostao u "izbjeglištvu".⁵⁴ Na to upućuje rasprostranjenost etnika "Posavec" u popisu iz 1598. godine.⁵⁵ Čini se, da je ovaj val doseljavanja, vidljiv iz popisa 1598. godine, bio vezan uz osmanska prodiranja na širi posavski prostor tijekom druge polovice te naročito krajem 16. stoljeća. Pri tome valja istaknuti da je Turopolje kao dio Posavine ostalo relativno dobro napučeno sve do ratnih djelovanja krajem 16. stoljeća pa je moglo dati brojne iseljenike. Možda u tome treba tražiti razloge u raširenosti etnika "Posavec".

Prigodom bijega iz Posavine, moguće je pretpostaviti da su odlazili ne samo "obični" kmetovi, nego i oni kmetovi koji su sudjelovali u obrani pokupske granice od Osmanlija. "Obični" kmetovi su se najvjerojatnije smjestili na vlastelinstva i posjede u Kraljevini Slavoniji i šire, a kmetovi s borbenim iskustvom najvjerojatnije u selima Vojne krajine te možda i u slobodnjačkim selima na pograničnim posjedima i vlastelinstvima.

U molbi upućenoj banu Nikoli Zrinskom 1653. godine pobunjenici na Erdödyjevim posavskim posjedima (koje su tada činili vlastelinstvo Želin

⁵⁴ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, str. 464-479.

⁵⁵ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*. Etnik Pozawecz se spominje na str. 372. G. Stubica – Gusakovec i Pasanca Gorica, str. 376. vlastelinstvo D. Stubica – Hruševac, str. 391. Oporovec Zagrebačkog kaptola, str. 397. posjed Lodomerec – Banja sela, str. 427. trgovište Jastrebarsko, opidan, str. 431. Malčevac kraj Moravča, str. 432. Donje Orešje kraj Moravča, str. 433. Omano kraj Zeline, str. 442. opidan u Ludbregu, 5 inkvilina u Ludbregu, 1 inkvilin u Hrženici, str. 443. Hrženica, str. 445. Mali Bukovec i Kutnjak, str. 447. Kuzminec, Vojvodinec, str. 448. Gorica, str. 449. vlastelinstvo Bisag – Novo Mesto, str. 450. vlastelinstvo Greben – Podepčevno, str. 453. vlastelinstvo Guščerovec – Bočkovec i Orehovec, str. 454. Dijankovec, str. 455. Sveti Petar Orehovec, str. 457. Kapela kraj Križevaca, Dubovec, str. 459. Donji Tkalec, Raven, Gornja Velika, str. 460. Veliki Brezovec, str. 477. vlastelinstvo Novigrad selo Jezero, str. 481. vlastelinstvo Cesargrad – županat Plywschyak, str. 492. vlastelinstvo Veliki Tabor, kurija Mali Tabor, str. 499. vlastelinstvo Krapina, Petrovci, str. 505. kraj Zaboka, str. 506. Špičkovina, str. 507. posjed Mirkovec, str. 509. posjed Orehovica (Zagorje), str. 517. vlastelinstvo Ivanec – Voglovci, str. 523. Gerenčari kraj Zlatara, str. 528. Petruševac, str. 532. vlastelinstvo Vinica – Držbinec, Nova Ves, Greda, str. 533. vlastelinstvo Vinica, Novaki, Donja Voća, str. 535. vlastelinstvo Vinica, trgovište Peterjanec (kmet), trgovište Vinica (kmet), str. 536. vlastelinstvo Vinica trgovište Peterjanec (kmet), Majuri, Vratno, str. 537. Majuri, str. 538. vlastelinstvo Vinica, trgovište Peterjanec (kmet), Nova Ves, Greda, trgovište Vinica, opidan, Strmec, str. 539. vlastelinstvo Vinica, Opeka, Družbinec, str. 540. Čargovec, str. 542. vlastelinstvo Maruševac, Marčan, str. 543. Jurketinec, str. 544. južno od Varaždina, str. 545. Čargovec, str. 546. Obres, Beletinec, Sv. Ilija, str. 547. kmet varaždinskog vlastelina, Donji Kučan, Trnovec, str. 548. kmet varaždinskog župnika, str. 549. varaždinski gradski kmetovi, str. 551. Črnc, Biškupec, Zbelio, Doljanec, str. 552., Štefanec, str. 553. Kočice kraj Varaždina, str. 554. između Varaždina i Ludbrega, str. 555. Leštakovec, Kelemen i Šemovec, str. 556. Imbriovec, Šabac. Etnik Pozawecz Nowozell je na str. 549 zabilježen kao varaždinski kmet, a Pozawecz Horwath na str. 504. u selu "Martinche" kraj Zaboka. Žensko prezime Pozawka je popisano na str. 457. u Kapeli kraj Križevaca, na str. 548. je zabilježena kmetica varaždinskog vlastelina, a tri osobe s tim prezimenom na str. 553. između Varaždina i Ludbrega. Slično je i prezime Prekzawecz – str. 391. "Stephanowcz" Zagrebačkog kaptola, sučija Prigorje i Markuševac, str. 395. Novaki Zagrebačkog kaptola.

i posjed Novigrad koji je bio ostatak nekadašnjeg vlastelinstva Moslavine): “kada szu Turczy Petrinyu zgradili, tada jeszu opusztli szavszki Bregh (...) Zato lyuczstvo sirom sze je razaslo y zemlya je opusztela y polag Szavskoga Bregha dobar je falat horvaczkoga Orszaga opusztel bil y lyudi nekoy po Vugerskoi, nekoy po Cheskoy zemli ieszu sze razisli y razbesali, nekoy v Megimorie, nekoy v Kanisu, isesz sez bili sirom po szvetu razasli.”⁵⁶

Posavci su, dakle, upozoravli bana i Sabor da su njihovi preci pobjegli s Erdödyjeva vlastelinstva u doba opsade Petrinje (krajem 16. stoljeća) i to neki preko Dunava i u Moravsku, a neki i u banovo Međimurje, dio ih je ostao te su pomogli Maksimilijanu pri opsadi Petrinje. Kada je Petrinja bila osvojena, Erdödyji su “ponovo pozvala svoje kmetove s Dunava obraćajući se na njih kao na braću” te im obećali da će davati samo desetinu. Nakon toga su se njihovi preci doselili vjerujući u “bratski poziv”.⁵⁷ Obećanja kojima su Erdödyji privlačili natrag ljude u Posavinu su bila neiskrena, a kolonisti su ubrzo bili pretvoreni u kmetove tj. postali su, usprkos obećanjima, nepriviligirano stanovništvo. Čini se da su doseljenici dobili pismenu potvrdu svojih privilegija koju je vjerojatno još Sigismund Erdödy (ban 1627. - 1639.) spalio, te kako smatra Nada Klaić time Posavcima “oduzeo oružje s kojim su se mogli boriti protiv vlastele”.⁵⁸

No, doseljavanja iz Posavine su nastavljena u 17. stoljeću i to na prostor Varaždinskog generalata i Križevačke županije, što se može vidjeti iz etnika “Posavec”. Godine 1649. ovaj se etnik spominje u Kuzmincu, Donjem Šarampovu, Lonji, Prečecu i Krišcima, 1654. u Krišcima, Čemernici, Prečecu, Bregima (Posavskim), Lonji i Poljani,⁵⁹ 1659. u naseljima: Komarnica (danas Novigrad Podravski), Mostovljani, Đurđevac, Sigetec, Virje (uz Posavec je zabilježena i varijanta etnika “od Save”), Đelekovec, Imbriovec, Kuzminec, Koledinec, Kutnjak, Subotica (Podravska), Novo Selo (kraj Ludbrega), Slanje i Hrastovljan,⁶⁰ a 1673. u selu Cenkovec.⁶¹

U dijelu Križevačke županije i Varaždinskog generalata između rijeke Drave i Bilogore odnosno Kalnika etnik Posavec se 1700. spominje u naseljima: Slanje, Ludbreg, Kučan, Sveti Petar (Ludbreški), Kuzminec, Koledinec, Bregi (Koprivnički), Jagnjedovec, Imbriovec, Đelekovec,

⁵⁶ J. ADAMČEK i suradnici, *Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću (Grada)*, Zagreb 1985., str. 177.

⁵⁷ N. KLAJIĆ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976., str. 255.

⁵⁸ Isto, str. 258.

⁵⁹ NAZ, KV, Prot. 89/I, str. 164.; Prot. 5/V, str. 5, 59-62.

⁶⁰ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 57-58, 71., 113., 123., 148-151, 189., 282. Iste godine se ovaj etnik spominje i u selu Novakovci, u najistočnijem dijelu Varaždinske županije, str. 313.

⁶¹ NAZ, KV, Prot. 4/IV, str. 21.

Cvetkovec, Botinovec, Komarnica (danas Novigrad Podravski), Peteranec, Virje, Đurđevac, Miholjanec i Donje Zdelice,⁶² a 1716. u Hlebinama, Svetom Petru (Ludbreškom), Budančevici, Šemovcima, Miholjancu, Hampovici, Komarnici (Novigradu Podravskom), Botinovcu, Kuzmincu, Koledincu, Hrastovskom i Kučanu.⁶³ Tijekom 17. stoljeća su stanovnici s etnikom "Posavec" zabilježeni u više slučajeva na prostoru grada Koprivnice.⁶⁴

Među plaćenom posadom Varaždinskog generalata vojnici "od Save" se 1630. godine spominju u Drnju, Virju, Ludbregu, Đurđevcu, Cirkveni (etnik "Posavec"), a 1644. u Drnju, Sigecu (etnik "Posavec"), Virju i Đurđevcu (etnik "Posavec").⁶⁵ Ovaj etnik je zabilježen i u okolici Bjelovara (npr. Međurača, Stari Pavljani).⁶⁶

Na prostoru između rijeka Česme i Lonje je etnik Posavec bio vrlo čest. Godine 1650. spominje se u Novakima, u dvije ulice Dubrave, Otočcu i Bađincu.⁶⁷ Etnik "Posavec" je 1662. popisan u naseljima: Ivančani, Otočec, Dubrava, Veliki Novaki, Ivančani, Otočec, Zetkan, Bađinec, Dubrava, Veliki Novaki; 1668. godine u Buzadovcu, Cugovcu, Repincu, Malom Brezovcu, Gradecu, Dragancu, Komuševcu, Štefanju, Siščanima, Polančanima, Prokljuvanima, Cerini, Lipovcu, Kriščima, Predavcu, Opatincu i Poljani, a 1674. godine u Repincu, Cugovcu, Velikom Brezovcu, Malom Brezovcu i Zdencu.⁶⁸ Godine 1679. ovaj je etnik popisan u sljedećim naseljima: Repinec, Zdenec, Dubrava, Zetkan, Bađinec, Štefanje, Siščani, Čazma, Prokljuvani, Pobjenik, Vezišće, Lipovec, Predavec, Ivanić Kloštar, Krišci, Bregi (Posavski), Opatinec, Poljana, Lonja, Prečec i Obreška, 1684. u Suhaji, Pobjeniku, Milaševcu i Prokljuvanima, 1688. u Gradecu, Zdencu, Malom Brezovcu, Bađincu, Otočcu, Martinskoj ulici u Dubravi, Velikim Novakima, Zetkanu, Suhaji, Pobjeniku, Milaševcu, Prokljuvanima, Štefanju, Šušnjari, Mačkovcu, Hrastilnici, Bregima (Posavskim), Čemernici, Kloštru Ivaniću, Marči, Opatincu, Predavcu, Poljani i Gronjoj Obreškoj, a 1701. u naseljima: Bregi (Posavski), Čemernica, Kloštar Ivanić, Krišci, Lonja, Gornja Obreška, Predavec, Prečec, Hrastilnica, Rečica, Suhaja, Milaševci, Prokljuvani, Zdenčec, Bojana, Daskatica, Krišci, Samarica, Martinec, Dubrava, Repinec, Veliki Brezovec i Mali Brezovec.⁶⁹ Isti etnik je 1704. zabilježen u Lemešu,

⁶² NAZ, KV, Prot. 91/III., str. 33., 61., 66., 80., 94., 96., 106., 124., 141., 193., 203., 233-235.

⁶³ NAZ, KV, Prot. 178/II., str. 18., 45., 57., 79., 95., 101., 150., 160., 175.

⁶⁴ Usp. H. PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću – okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*, Koprivnica 2005.

⁶⁵ STLA, Militaria, Sch. 161., 162., 175.

⁶⁶ Župni ured Nevinac, Matična knjiga krštenih župe Međurača 1680. - 1747.

⁶⁷ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 26-31.

⁶⁸ NAZ, KV, Prot. 5/V, str. 73-132, 138-145.

⁶⁹ NAZ, KV, Prot. 105/I, str. 6., 9., 10., 12., 16., 20-33, 94-96, 143-170, 238-301.

a 1706. u Erdovcu, Gaju, Radoišću, Ledini, Strmcu, Miholcu i Donjem Tkalcu,⁷⁰ dok je 1709. zapisan u Mlaki kraj Rakovca.⁷¹

Moguće je da je jedan dio doseljenika s ovim etnikom tijekom 17. stoljeća u Križevačku županiju i Varaždinski generalat došao iz zapadnih dijelova Slavenskog kraljevstva (npr. Prigorja ili Hrvatskog zagorja) gdje je prezime Posavec nastalo ranije kao rezultat doseljavanja u 16. stoljeću, što bi značilo da ono ne ukazuje na direktne migracije iz Posavine. No, vojni popisi relativno često bilježe doseljenike “od Save”, najvjerojatnije iz osmanskog posavskog prostora. Isto tako ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da je dio nositelja etnika “Posavec” iz 17. stoljeća na prostoru Križevačke županije i Varaždinskog generalata stvarno doselio direktno iz posavskog područja. Pri tome je nemoguće ulaziti u bilo kakve kvantifikacije i razlučivanja direktnih i indirektnih (preko Prigorja ili Hrvatskog zagorja i još nekih područja) pokazatelja doseljavanja iz Posavine.

Uvođenje drugog kmetstva se odrazilo i na pogoršanje položaja seljaštva u Posavini, što je vjerojatno za posljedicu imalo i iseljavanje dijela stanovništva. Među uzrocima seljačkih buna u Štibri (seoske općine na zajedničkim posjedima Zagrebačkog kaptola istočno od Zagreba, u širem posavskom prostoru) glavni uzrok je bio nametanje i povećanje tlake. Zavisni seljaci u Štibri sve do kraja 16. stoljeća nisu davali tlaku, niti su imali status povlaštenih vojnika - seljaka. Zbog nametanja radnih obveza izbila je prva buna Štibrenaca (1608. - 1612.), a povećanje tlake je bilo među najvažnijim uzrocima druge bune Štibrenaca (1632. - 1636.). Za vrijeme te bune Štibrenci su pružali otpor načinu na koji je bio pobiran porez. Druga buna je završila kompromisom, no Kaptol se nije držao dogovora pa je izbila treća buna Štibrenaca (1654.) kada su se zavisni seljaci tužili ne samo na povećanje tlake nego i na povećanje naturalnih podavanja.⁷²

Seljaci koji su se početkom 17. stoljeća naselili na Sisačkom vlastelinstvu nisu davali tlaku jer su služili kao vojnici. Pokušaji Zagrebačkog kaptola kao vlastelina za nametanjem seljacima - vojnicima većih kmetskih tereta je bio temeljni uzrok sisačkih buna.⁷³ Uoči prve bune, 1629. godine, zabilježeno je pojačano iseljavanje seljaka sa Sisačkog vlastelinstva, što je vjerojatno bio izraz nezadovoljstva teškim životnim uvjetima. Sisački špan Burić je Zagrebačkom kaptolu u jednom pismu javio kanonicima da podložnici u velikom broju napuštaju svoja sela. Iz Grede je “odešla skoro polovica”, iz

⁷⁰ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 70, 255, 425, 443, 445, 469, 591.

⁷¹ KAZ, Acta capituli saec., XVIII., fasc. 3.

⁷² J. ADAMČEK, *Bune i otpori. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću*, Zagreb 1987., str. 55-119.

⁷³ J. ADAMČEK, “Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću”, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb 1981., str. 38.

Sela 6, Drenčine 14, Odre 4, Boka polovica, Tišine 3, a "iz Steleškog vsi, listor su dva ostali." Burić je molio Zagrebački kaptol da o tome ne piše banu, "ar je vsa krajina opustela".⁷⁴

Prva sisačka buna (1633. - 1634.) je izbila zbog pokušaja vlastelinstva za promjenom u položaju doseljenih seljaka,⁷⁵ a možda je jedan od uzroka bila i promjena u vojnoj organizaciji vlastelinstva⁷⁶ jer su pobunjeni seljaci tražili da se poštuje status koji su dobili pri naseljavanju. U Drugoj sisačkoj buni (1653. - 1659.) su seljaci istupali protiv tlake koju je od njih vlastelinstvo počelo zahtijevati. Isticali su da oni daju brojne stražare i čuvaju granicu od Osmanlija. Prigodom gušenja bune Kaptol je sisačkim podložnicima uspio nametnuti tlaku tjedno jedan do dva dana.⁷⁷

Za problematiku Varaždinskog generalata i ovoga rada najvažnija je buna Posavaca. Osnovna težnja kmeta-vojnika na Banskoj krajini, sastojala se, prema Nadi Klaić, "u tome da postignu položaj pravih krajišnika." Ali, upozoreno je i na to da taj osnovni zahtjev nije mogao biti ispunjen, jer je vlastelin trebao u 17. stoljeću samo ograničeni broj vojnika, a mnogo više podložnika, koji ga hrane, uzdržavaju utvrdu, posadu u njoj itd. Vlastelin je bio dužan organizirati obranu na svom vlastelinstvu u Banskoj krajini, a to je mogao učiniti samo s pomoću svojih kmetova. Međutim, na posavačkim imanjima Erdödyja došao je do izražaja poseban položaj koji je ova porodica uživala ne samo u Hrvatskoj, nego napose na Banskoj krajini.⁷⁸ Njihova su imanja upravo na području oko Kupe i Save tako velika da su posjedovali više od trećine (točnije 36%) svih posjeda - prema popisu iz 1618. imao je čitav kotar 3241 kuću, a sami Erdödy 1117 kuća. "Moglo bi se gotovo reći, da su, izuzevši posjede crkve ili manjih plemića, mogli spojiti svoj posjed od Moslavačke gore do žumberačke Plješevice."⁷⁹

Nada Klaić ističe da je to "bez sumnje, bila dovoljna podloga da se Erdödy na tom području pretvore u male dinaste." Još je jedna činjenica presudno utjecala na izbijanje i tok bune na erdödyjevskim posjedima:

⁷⁴ N. KLAJĆ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj*, str. 225.

⁷⁵ J. ADAMČEK, *Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću*, str. 38.

⁷⁶ Nada Klaić je smatrala da je jedan od glavnih povoda Prvoj sisačkoj buni vjerojatno "vojnička reorganizacija sisačkog vlastelinstva." Ona piše: "Ne raspoložemo, doduše, s točnim podacima, ali nije neopravdana pretpostavka da Kaptol pristupa rečenoj reorganizaciji tek početkom 17. st. Na takav zaključak upućuje prvi poznati ugovor s đumlijama (Gyumlijama), kako su kanonici nazivali plaćene sisačke vojnike iz 1628. g." N. KLAJĆ, *Društvena previranja i bune*, str. 219.

⁷⁷ J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 145-202.

⁷⁸ N. KLAJĆ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj*, str. 252.

⁷⁹ B. GRAFENAUER, N. KLAJĆ, "Teritorijalizacija Vojne Krajine i borba za cjelokupnost hrvatskih zemalja pod Habsburgovcima", *Historija naroda Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb 1959., str. 71-718.

Erdödy su od 1615. vrhovni petrinjski kapetani! Prema tome, oni su s pomoću petrinjske posade mogli lako svladati pobunjenike (...) Posavcima to nije smetalo “da se povežu i s krajišnicima u petrinjskoj utvrdi i zato sve svoje nade polažu u najbliže “prave krajišnike”, u ivaničke Vlahe.” Oni su za Posavce zahtijevali položaj krajišnika jer su ratovali zajedno “kako poštenem i krajnskem soldatom i vitezom pristoji se”. No, to je bilo dobro poznato i Erdödyjima pa su Posavci bili lišeni oslonca u Petrinji, kao najvećoj utvrdi na Banskoj krajini. Posavcima je, prema Nadi Klaić, osobito bilo stalo da se povežu sa Siščanima.⁸⁰

Uz to su se nastojali povezati s krajišnicima u Varaždinskom generalatu. Oni su zaklinjali “ivaničku, križevačku i koprivničku, jednom rječjem vse što su do Drave Kraine” kako bi im se pridružili ili neka barem napuste Petrinju i Ivanić jer “ako se rečene krajine opustiju, dogbro znati morate kamo dospeti hote i gde kraina bude”. Posavci su znali da je bez njih ne može braniti pa su zbog toga poručili kako bi to bio “veliki i nerazgovorni krainski i orsaški kvar, koji bi se pripetil, ako bi mi i Posavje opuščeno ostalo”.⁸¹

Ivanički Vlasi su na Saboru održanom 25. kolovoza 1653. svjedočili o svojim odnosima s Posavcima i njihovoj ulozi u obrani Kraljevstva: “Mij vojvoda, officeri i sudac ivaničke pokrajine vseh vlaškeh sinov valuemo i svedočimo poleg siromahov Posavcev podložnikov gospodina grofa Erdödi Imria da na velikoj krajine i z nami susedi po vode kak i po suhom ne milruju suproti nepriatelu vere kerščanske poiti i vsegdar zagotovi potpunoma svomu gospodinu sa kim su dužni bili. Koi ako bi se zaradi pravice po orsageh morali razbiti i da bi Posavije opustilo, ovdišnim bližnim krajinam i orsagu na veliku škodu, kvar i pogibel bilo bi. Što videvši i preštimavši gospodin ban i plemeniti orsag molimo se da siromahe Posavce ne dadu iz pravice njihove preganjati, nego u pravice, kako su i perva dobra gospoda deržala, deržati. Što se i ufamo polag siromahov Posavcev.”⁸²

Josip Adamček je donio niz argumenata kojima je pokazao da na vlastelinstvu Novigrad Posavski nije postojala zasebna skupina povlaštenih vlastelinskih vojnika-seljaka. Uspos tome, kmetovi na ovom pograničnom vlastelinstvu su imali određeno značenje u sustavu obrane, a neki od njih su služili kao plaćenici u zemaljskim i banskim postrojbama. Vojničko je iskustvo podložnika utjecalo na seljačku upornost i organiziranost. Zbog toga su vlasti u vrijeme buna vodile računa o vojnoj ulozi Posavaca i tražile kompromisna rješenja između njih i vlastelina. Prva buna na vla-

⁸⁰ N. KLAJĆ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj*, str. 253.

⁸¹ Isto, str. 254.

⁸² NAZ, *Politica*, III, br. 183; N. KLAJĆ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj*, str. 266.

stelinstvu Novigrad Posavski (1653. - 1659.) je izbila zbog povećanja tlake, a možda i zbog toga što su neke skupine podložnika željele steći položaj “pravih krajišnika”. Grofovi Erdödy su doseljenim seljacima ukinuli povlastice dane prigodom doseljavanja i nametnuli im kmetske terete. Na istom vlastelinstvu su kasnije izbile Druga (1663. - 1664.) i Treća posavska buna (1670. - 1671.). Druga buna je završena kompromisom, dok je Treća buna ugušena vojnom silom.⁸³ Kompromisi se mogu objasniti strateškom važnošću Posavine, poglavito dijela oko sutoka Kupe i Save. Toga je bio svjestan i ban Nikoli Zrinski koji je još 1653. upozoravao vladara na položaj Posavine i ukazivao na to da ugušivanje buna oružjem nije prikladno. On je smatrao da ukoliko bi Posavina bila opustošena to bi Osmanlijama otvorilo put u hrvatske zemlje.⁸⁴

IV.

“Međimorci” su se u najvećem broju naseljavali u podravski dio Križevačke županije koji je u neposrednoj blizini Međimurja i to u sela u kojima su zavisni seljaci bili u kmetskom statusu, a relativno veći broj ih je zapisan u gradu Koprivnici. U manjoj mjeri su se doseljavali u vojnokrajiške utvrde (Virje, Đurđevac), vojnokrajiška (Molve, Hlebine) ili u slobodnjačka sela (Apatija, Đelekovec). Dakle, doseljeni “Međimorci” su po doseljenju na prostore južno od rijeke Drave bili u različitim statusima (kmetskom, slobodnjačkom, vojnokrajiškom).

Kako bi se mogli razjasniti uzroci doseljavanja iz Međimurja nužno se, makar površno, osvrnuti na procese koji su se u drugoj polovici 16. i tijekom 17. stoljeća odvijali na Međimurskom vlastelinstvu. Zrinski su, najvjerojatnije, odmah nakon dobivanja Međimurja 1546. godine na to područje počeli naseljavati svoje kmetove s ugroženih vlastelinstava u Pounju i Slavoniji. Time je Međimurje postalo važno područje naseljavanja seljaka iz krajeva pogođenim osmanskim pustošenjima.⁸⁵ U velikoj epidemiji od 1553. do 1555. godine u Međimurju je smrtno stradalo oko 12 tisuća ljudi ili gotovo polovica stanovništva. Popisivači poreza su tvrdili da su prije epidemije posjedi Nikole Zrinskog između Drave i Save bili potpuno naseljeni te da nisu bili pustošeni.⁸⁶ Kralj Ferdinand je 29. ožujka 1561. godine dao Nikoli Zrinskom privilegij da na svoja vlastelinstva, u koja su, uz ugarska imanja, pripadali posjedi Čakovec i Štrigova, slobodno može naseljavati

⁸³ J. ADAMČEK, *Bune i otpori*, str. 207-248.

⁸⁴ J. ADAMČEK i suradnici, *Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću (Građa)*, str. 198.

⁸⁵ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 258.

⁸⁶ S. BARABÁS, *Codex diplomaticus et epistolaris comitis Nicolai de Zrinio* (dalje: Barabás, CDE), knj. 1, Budapest 1898., str. 288., 289., 377.

kmetove. Novi su naseljenici tim privilegijem bili 12 godina oslobođeni od plaćanja svih poreza.⁸⁷

Zrinski su od 1560-ih godina mogli pod povoljnim uvjetima na svoje ugarske i međimurske posjede naseljavati nove kmetove. Nakon osmanskih pustošenja u Međimurju 1580-ih godina Zrinski su kao vlastelini organizirali demografsku obnovu i novo naseljavanje kmetova.⁸⁸ To je bilo i te kako važno za teške turske provale 1586. godine, kada je navodno 2000 ljudi odvedeno u ropstvo. Zrinski su na sve moguće načine nastojali naseliti svoje posjede, jer je u broju kmetova ležao njihov opstanak. Jagma za ljudima, uz osmanske provale, uspjela je temeljito izmiješati etničku i demografsku sliku prostora.⁸⁹ Hrvatski su se plemići na Hrvatskom saboru 16. svibnja 1595. godine žalili da Juraj Zrinski u Međimurje privlači njihove kmetove davanjem različitih povlastica.⁹⁰ Očito je u to vrijeme Međimurje bilo prostor koje je privlačio doseljenike pa proces znatnijeg iseljavanja s prostora Međimorskog vlastelinstva treba tražiti u kasnijem vremenskom periodu, iako je krajem 16. stoljeća, kako sam ranije utvrdio, bilo pojedinačnih slučajeva iseljavanja u Međimurju neposredno susjedstvo.

Jesu li preseljenici ranije na Međimorskom vlastelinstvu bili u vojničkom statusu teško je reći, no moguće je pretpostaviti da su se seljaci-vojnici preseljavali na vojnokrajiško područje ili u slobodnjačka sela južno od rijeke Drave. Na Međimorskom vlastelinstvu su vojnici, dobivši svoju česticu zemlje, bili oslobođeni svih vlastelinskih i državnih podavanja u zamjenu za obavljanje vojne službe. Na temelju istraživanja Istvana N. Kissa krajem 17. stoljeća je u Međimurju godine 1638. popisano 3617 obitelji, 1672. - 2921, a 1692. - 1959 obitelji.⁹¹ Ovi podaci jasno ukazuju na trend smanjenje broja stanovnika u drugoj polovici 17. stoljeća.

Godine 1638. su braća Nikola i Petar Zrinski načelno, a 1649. godine i pravno raspodijelila svoje posjede,⁹² o čemu se sačuvao ovjereni zapisnik o podjeli obiteljskih imanja koji su načinila braća Zrinski pred Zagrebačkim kaptolom 19. srpnja 1649. godine. Prema toj podjeli Nikola je dobio Međimurje te obiteljske posjede u ugarskim županijama Zala, Somogy i Baranja,

⁸⁷ S. BARABÁS, CDE, knj. 2, Budapest 1899, str. 392-393.

⁸⁸ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb 1980., str. 259.

⁸⁹ N. ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva, Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*, Zagreb 2001., str. 51-52.

⁹⁰ HSS, knj. 4, Zagreb 1917., str. 325.

⁹¹ I. N. KISS, "Gesellschaft und Heer in Ungarn im Zeitalter der Türkenkriege. Das Soldatenbauertum", u: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, ur. O. Pickl, Graz 1971., str. 272-281; isti, *Die Muhrinsel-Domäne, 1638 - 1720, n. dj.*, 203-206; isti, "Vojna organizacija vlastelinstava - vojnici-seljaci i vojnici-plemići", u: *Vojna Krajina*, Zagreb 1984., str. 175-191.

⁹² N. ŠTEFANEC, "Braća Nikola i Petar Zrinski, Velikaška obitelj u srednjoeuropskim vojno-političko-ekonomskim konstelacijama", u: *Zrinski i Europa*, Zagreb 2000., str. 389.

te u Križevačkoj županiji posjede Vrbovec i Rakovec. Petar je dobio ostale hrvatske posjede: Božjakovinu, Ribnik i Ozalj kao i sva primorska te vinskijska imanja.⁹³

Na Međimurskom vlastelinstvu je 1638. godine bilo popisano devet aloda s oranicama i drugim pripadnostima. Alodi ili marofi su bili kompleksi gospodarskih zgrada koje su se podizale kao gospodarska središta pojedinih dijelova vlastelinstva. Naziv aloda proširio se i na sve vlastelinske poljoprivredne površine na njegovu području. Od 1638. pa do 1672. godine na međimurskim je posjedima osnovano više novih aloda s velikim obradivim površinama.⁹⁴ Središnji dio svakog aloda bila je alodijalna kuća sa stambenim prostorijama za slugu i upravitelje aloda, kuhinjom i raznim spremištima. Na međimurskim alodima se 1672. nalazilo blizu 40 staja - posebnih za konje, volove, goveda, svinje i ovce, a gotovo svaki alod je imao svoje peradarnike. Na alodima su se nalazili sjenici i spremišta za žitarice u snoplju kao i žitnice za ovršene žitarice. Gotovo sve građevine su bile građene od drveta. Međimursko vlastelinstvo je 1672. držalo i 14 alodijalnih mlinova.⁹⁵ Čini se da je jačanje alodijalne proizvodnje moralo utjecati na povišenje radne rente (tlake) što je Međimurje postupno činilo sve manje atraktivnim za život i rad. S druge strane, na susjednim prostorima Križevačke županije i Varaždinskog generalata javio se novi prostor za kolonizaciju koje je doseljenicima omogućavao povoljnije uvjete.

Prema feudalnim podavanjima kmetovi su u Međimurju sačinjavali tri grupe, ali u svim su grupama morali davati jednaku tlaku - četiri dana tjedno sa zapregom od čitavog selišta. Razlike su postojale samo u visini naturalnih podavanja. Tlaka sa stočnom zapregom se mogla preračunati u 8 dana tlake bez zaprege. Ako se tome doda da su međimurski seljaci morali davati još i četiri puta godišnje podvoz, tlaka je na tom vlastelinstvu predstavljala veoma težak feudalni teret. Međimurski su kmetovi u isto vrijeme bili dosta opterećeni novčanim i naturalnim podavanjima.⁹⁶

Prema istraživanjima Josipa Adamčeka, na dijelu Međimorskog vlastelinstva koji su 1638. godine posjedovala braća Nikola i Petar Zrinski bilo je 336 ili oko 23% pustih podložničkih posjeda (bez trgovišta Čakovca). Kmetovi i "purgari" su tada držali 1230 naseljenih posjeda. Selišta bez držalaca

⁹³ KAZ, Acta Loci credibilis, Z. 15/411.

⁹⁴ I. N. KISS, *Die Muhrrinsel-Domäne, 1638 - 1720.*, str. 199-226.

⁹⁵ HDA, NRA, sv. 1445/7; R. MODRIĆ, *Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana*, knj. 1, Popisi i procjena dobara (1672. - 1673.), Zagreb 1974., str. 4-48, 205-218, 292-298; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 645-646, 674-675.

⁹⁶ HDA, *Urbaria et Conscriptioes*, sv. 9/3, 3/5; NRA, sv. 1445/7; J. ADAMČEK, "Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 2, Zagreb 1971., 32-33.

na tom dijelu vlastelinstva je bilo više od 31%. Veći dio vlastelinstva, 694 selišta ili oko 60%, u Međimurju su držali vazalni plemići.⁹⁷

Na cijelom Međimurskom vlastelinstvu je, prema procjeni iz 1672. godine, bilo pusto 298 ili preko 27% selišta. Najviše pustih selišta je bilo na dijelu vlastelinstva koji su držali Ugarska komora i nasljednici Nikole Zrinskog. Na tom je dijelu tada bilo pusto 220 ili 41% selišta. Vazalni su plemići tada držali 561 selište ili 52% seljačkog zemljišnog fonda. Na njihovim je posjedima bilo pusto samo 78 ili 13,9% selišta. Na međimurskim posjedima je od 1638. do 1672. godine broj selišta ipak porastao s 1083 na 1195. Međutim, 1672. godine su bila su popisana samo 1094 selišta. Popisivači su utvrdili da je 14 selišta bilo obraslo šikarom i da je preko 83 selišta na dijelu Sofije Löbl bilo nestalo (vjerojatno od diobe iz 1666. godine). Pretpostavljali su da su ta selišta bila razdijeljena, vjerojatno, radi dopune drugih ili da su uništena poplavama Drave i Mure.⁹⁸

Moguće je pretpostaviti da su glavni uzroci opustošenosti međimurskih posjeda bili najvjerojatnije “ratna razaranja i krajiška četovanja” jer su Međimursko vlastelinstvo za vrijeme rata 1663. - 1664. i borbi oko utvrde Novi Zrin pustošile i carske i osmanske snage.⁹⁹ Josip Adamček drži da se veliki broj pustih selišta ne može objasniti samo ratnim razaranja nego i time da je dio međimurskih kmetova napuštao vlastelinstvo i zbog teških životnih uvjeta koji su na njemu vladali.¹⁰⁰ Time bi mogli objasniti doseljavanja iz Međimurja na prostor Varaždinskog generalata i Križevačke županije oko sredine 17. stoljeća. No, kako objasniti doseljavanja s kraja 17. stoljeća?

Iako su Zrinski imali Vlahe u vlastelinskim postrojbama na primorskim dobrima, taj se sustav nije primjenjivao u Međimurju. István N. Kiss o tome piše: “Kao polunomadski pastiri Vlasi se nisu mogli tako lako nastaniti na jednom mjestu, te se nisu mogli uključiti u privrednu strukturu vlastelinstva, usprkos nesumnjivim vojnim prednostima. Komorskoj upravi su se Vlasi činili neupotrebljivim i nesigurnim za obranu gusto naseljenog Međimurja. Zbog toga su se na vlastelinstvu javili vojnici-seljaci koji su mogli osigurati njegovu jeftinu i masovnu obranu. (...) God. 1672. činili su vojnici-seljaci apsolutnu većinu u vlastelinskim jedinicama, a pri konfiskaciji dobara Zrinskih Ugarska kraljevska komora je preuzela i cjelokupnu vojnu organizaciju i nadalje je zadržala. U stvari su organizatori sistema

⁹⁷ HDA, NRA, sv. 1145/7; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 534.

⁹⁸ *Popisi i procjena dobara*, str. 201-204, 289-292; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 534-535.

⁹⁹ H. PETRIĆ, D. FELETAR, P. FELETAR, *Novi Zrin – Zrinska utvrda na Muri (1661. - 1664.)*, Zagreb - Donja Dubrava 2001.

¹⁰⁰ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 535.

vojnika-seljaka bili na prijelazu u 17. stoljeće Juraj Zrinski te kasnije grofovi Nikola i Petar.”¹⁰¹

Donja Dubrava je, uz Legrad, bila najbliže naselje Križevačkoj županiji pa ću je uzeti kao primjer sela koje je bilo kolonizirano. Prema popisima iz 1660., 1672. i 1698. moguće je, donekle, rekonstruirati barem dio prostora od kuda se doseljavalo stanovništvo u Donju Dubravu. Prezime, tj. etnik, Hrvat upućuje na doseljenike iz prekokupske odnosno “stare” Hrvatske. Dio se doseljenika doselio iz Turopolja, Srijema, iz prostora južno od rijeke Drave, a zabilježen je jedan doseljenik iz Bosne, Vlasi te doseljenici iz Zagorja. Zanimljiv je i etnik “Slaven” koji se spominje 1672., a i prezimena Bez(i)ak, Dolenc, Dombai, Novak i još neka druga upućuju na doseljenike.¹⁰²

Izgleda da su Zrinski organizirali doseljavanje manjih skupina Vlaha u Međimurje, makar u ograničenom opsegu. Npr. u popisu kućedomaćina Donje Dubrave za 1660. godinu popisane su dvije osobe koje su se prezivale Vlah, a osobe s prezimenom Vlah ili Vlašić se još spominju primjerice u Hodošanu, Svetom Jurju u Trnju (dvije osobe), Gornjem Kraljevcu, selu Lizhouicz (župa Štrigova), Malom Slatnjaku (“mons minor Slatiniak” - župa Štrigova) i Mihovljanu.¹⁰³ Iste godine u Donjem Prekomurju nije bila popisana ni jedna osoba s prezimenom Vlah ili sličnim. To pokazuje da je vlaško naseljavanje bilo ograničeno na prostor Međimorskog vlastelinstva.

Prema popisu međimorskih obitelji iz 1720. prezime Vlah (Vlahovich, Vlahek, Olah, Vulah) nalazimo u sljedećim naseljima: Donji Štefanec, Gornji Vidovec, Palinovec, Vratišinec, Hodošan, Križovec, Kotoriba, Donja Dubrava, Donji Vidovec, Legrad, te na vinogradarskom području u Mons Verbovicza, Mons Major Leszkovecz, Mons Gradischak i Mons Zaveshak.¹⁰⁴

Na srpsko (odnosno “racko”) doseljavanje podsjeća nekoliko spomena na Međimorskog vlastelinstvu. Etnik “Serbljan” (Sörblyan) je 1651. popisao u selu Trnovec u župi Nedelišće.¹⁰⁵ Prezime Srbak (Serbak) je zabilježeno iste 1720. u međimorskog selu Držimurec,¹⁰⁶ a prezime Racz u Turnišću (danas Podturen) i Legradu.¹⁰⁷ Znakovito je postojanje naselja Raczkanizsa na sjeverozapadnom rubu Međimorskog vlastelinstva. Raczkanizsa je da-

¹⁰¹ I. N. KISS, “Vojna organizacija vlastelinstva – vojnici-seljaci i vojnici-plemići”, u: *Vojna krajina*, Zagreb 1984., str. 180-181.

¹⁰² NAZ, KV, Prot. 70/I, str. 4 - 4; Prot. 71/II, str. 215.; Monumenta Zrinyiana (dalje: MZ), knj. 2, str. 262-265.

¹⁰³ NAZ, KV, Prot. 70/I, str. 4-4, 12-12, 24, 35, 44.

¹⁰⁴ MZ, knj. 2, Budapest 1991., str. 391., 395., 426., 436., 440., 465., 467-468., 470., 473., 495., 514., 519., 557., 559.

¹⁰⁵ NAZ, KV, Prot. 6/VI, str. 45.

¹⁰⁶ MZ, knj. 2, str. 422.

¹⁰⁷ MZ, knj. 2, str. 462., 493., 499.

našnje naselje Raskrižje na hrvatsko-slovenskoj granici, a njegov stari naziv ukazuje na ranije spomenuti smjer doseljavanja. Etnik “Racz” se spominje i u Prekomurju u trgovištu Donja Lendava 1660. godine, no isti etnik nije zabilježen ni u jednom drugom donjoprekomurskom naselju.¹⁰⁸

Nije jasno je li se kod doseljavanja Vlaha radilo o “pokusu” vezanom uz obranu, no tu mogućnost ne bi trebalo skroz isključiti. Kako god da bilo, vlaški obrambeni “pokus” nije uspio te su se Zrinski usmjerili isključivo u obrambeni sustav koji su činili vojnici-seljaci, a ranije doseljeni Vlasi su se, čini se, uklopili u njega.

Valja kazati još nekoliko riječi i o uzrocima iseljavanja iz Međimurja. Dugi rat (1593. - 1606.) je u Ugarskoj u vojnom pogledu završio potpunom iscrpljenošću zaraćenih strana. Zbog nestašice novca većina je plaćeničkih postrojbi nakon zaključivanja mira 1608. godine bila raspuštena. Kasnije, na početku Tridesetogodišnjeg rata je veći dio habsburške vojske iz Ugarske bio poslan na teritorij Svetog Rimskog Carstva.¹⁰⁹ Palatin Nikola Eszterhazy je 1641. u djelu “Opinio”, o sustavu utvrđene granice iznio podatke o jačini pograničnih ugarskih posada, koje su bile popunjene s oko trećinom od propisanog broja.¹¹⁰ Time je bila ugrožena obrana zemlje. Uz to, Dvorsko ratno vijeće nije moglo do kraja 17. stoljeća u ugarskim pograničnim utvrdama držati dodatne plaćeničke postrojbe. Radi oslabljene obrambene granične crte, krupni su feudanci u pograničnim područjima morali na sebe preuzeti teret obrane.¹¹¹

Vodeći magnati – Nadasdy, Batthyany i Zrinski su u 16. stoljeću o svom trošku uzdržavali hajdučke i husarske postrojbe, ali to ne bi bilo moguće da nije bilo kraljeve financijske potpore. Bez te novčane pomoći su u 17. stoljeću bili prisiljeni vojnike namirivati zemljištem i posjedima. Naziv hajduk, pod kojim se u 16. stoljeću podrazumijeva vojnik-plaćenik, postao je u 17. stoljeću sinonim za nastanjenog slobodnjaka koji je vršio vojnu obvezu. Vojnici-seljaci su posvuda nazivani hajducima, iako su se njihova prava i dužnosti od Međimurja do Gornje Tise razlikovale.¹¹²

Selišta seljaka-vojnika, dio kojih se i u Međimurju nazivao hajducima, su bila oslobođena plaćanja vlastelinskih i državnih poreza, a u cijeloj

¹⁰⁸ NAZ, KV, Prot. 70/I, str. 51 i dalje.

¹⁰⁹ I. N. KISS, “Gessellschaft und Heer in Ungarn im Zeitalter der Türkenkriege. Das Soldatenbuern”. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Graz 1971., str. 273-296; isti, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 175.

¹¹⁰ N. ESZTERHAZY, “Opinio seu discursus palatini circa conservationem regni et confinium ejusdem, Viennae 12. decembris 1641.”, u: *Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum*, Budapest 1901., str. 555-571.

¹¹¹ I. N. KISS, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 175.

¹¹² I. RASZ, *A hajduk a 17. században*, Debrecen 1969., str. 215; I. N. KISS, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 175.

su godini morala davati samo nekoliko dana prijevoza i žetvenih radova. Konjanici ili husari su vojnu službu obavljali vlastitim konjem, ali su oružje, vojnu opremu i liječničku skrb dobivali od vlastelinstva. Vlastelinstvo je oslobodilo od feudalnih tereta veliki dio podložnika koji su vršili vojnu službu te ih učinila, de facto, slobodnim seljacima. Taj oblik uzdržavanja vojnika doveo je do snažnog preoblikovanja posjedničkih odnosa na Međimurskom vlastelinstvu.¹¹³ Seljaci-vojnici su bili nužni za obranu vlastelinstva jer se njegova granica na Muri podudarala s granicom Osmanskog Carstva. Oni su bili, zapravo, slobodnjaci koji su vršili vojnu službu.

U zapadnim dijelovima Ugarske vlastela je osnivala posebna hajdučka naselja gdje uzimala hajdučke skupine na svoja imanja, ili oslobađala dio seljaka kmetskih obveza očekujući od njih vršenje vojne službe. Osim o hajdučkim naseljima na nekim mjestima se govori o seljacima-vojniciima. Uz osiguranje obrane od Osmanlija "ova su oslobađanja imala veliko značenje i utoliko što su u doba "nasljednog kmetstva" (drugo kmetstvo) pružala mogućnost da netko postigne status slobodnog seljaka."¹¹⁴

Kada je Međimurje krajem 17. stoljeća prestalo biti pogranično područje na habsburško-osmanskoj imperijalnoj granici, promjene koje su slijedile imale su utjecaja na nestanak vojnika-seljaka, ali i na promjene u položaju seljaka na međimurskom području. Dio se nekadašnjih vojnika-seljaka preselio na prostor Varaždinskog generalata.

U zapisniku kanonskog pohoda župe Donji Vidovec 1688. godine (tada su pod ovu župu spadala sela: Donji Vidovec, Donja Dubrava, Altarec – današnja Sv. Marija, Mihaljevec, Cvetošinec te trgovište Kotoriba; na području cijele župe je bilo samo 350 kuća) piše da je broj žitelja pao "jer se mnogo župljana odselilo radi straha i zbog raznih neprilika".¹¹⁵ Selo Cvetošinec se u idućem zapisniku kanonskog pohoda ne spominje, a 1671. godine je bilo zabilježeno i selo Družilovec koje 1688. godine više ne postoji. Izgleda da to pokazuje kako je kao jedan od rezultata procesa iseljavanja iz ovoga dijela Međimurja bio i nestanak cijelih sela. Vojnici-seljaci su kao odvojena skupina službeno nestali iz urbara 1720. godine. Opravdanost postojanja seljaka - vojnika je izbljedjela. O njima se u popisu govori samo kao o bivšim vojnicima.¹¹⁶ U popisu iz 1720. popisivač se zadovoljio naglašavanjem njihove nekadašnje vojne uloge. Za dio sela je izričito spomenuto da se radilo o stanovnicima koji "su nekoć vršili vojnu službu".¹¹⁷

¹¹³ I. N. KISS, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 176., 181.

¹¹⁴ I. SINKOVICS, "Obrana mađarskog pograničnog teritorija od Turaka u XVI. i XVII. stoljeću", u *Vojna krajina*, Zagreb 1984., str. 173.

¹¹⁵ NAZ, KV, Prot. 70/, str. 11-22.

¹¹⁶ I. N. KISS, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 185.

¹¹⁷ MZ, knj. 2, str. 471.

U Međimurju, oslobođenom od osmanske opasnosti, je nestala potreba za vojnicima-seljacima početkom 18. stoljeća. Oko 1720. vlastelinstvo je u vezi s vojnicima-seljacima došlo u svojevrsnu "pat-poziciju". Iako je početkom 18. stoljeća vojna obveza vojnika-seljaka bila ukinuta, njihov poseban društveni položaj i s njim povezane gospodarske prednosti su ostale netaknute. U osnovi su morali plaćati samo novčani zakup (arendu) bez uobičajenih kmetskih nameta i tlake. Seljaci-vojnici zadržavši socio - ekonomske privilegije nisu bili potisnuti u status kmetskih podložnika.¹¹⁸

Kako nakon protjerivanja Osmanlija pogranične utvrde unutar zemlje više nisu bile potrebne, a za vojnike je bilo određeno da se (od tada) bave ratarstvom ili trgovinom. Vojnici kojima je život osiguravao društveni uspon u nekim ugarskim mjestima se nisu željeli pokoriti odredbama koje bi za njih značile pogoršanje njihovog statusa. Mnogi su protiv volje Dvora postali bjegunci i nedugo nakon toga sudjelovali u Rákóczyjevom pokretu.¹¹⁹

Vojnici-seljaci, čije se podrijetlo može dokazati, nalazili su se u tri vojna okruga, u tzv. vojvodstvima: Goričan, Novakovec i Kotoriba. Prema organizaciji iz 1720. godine vojvodstvo Kotoriba su činili: trgovište Kotoriba te sela Donja Dubrava i Donji Vidovec (sa selom Nova vesz). Vojvodstvo Goričan je obuhvaćalo sela: Goričan, Hodošan i Đurđanec, dok su u vojvodstvu Novakovec bila sela: Novakovec, Domašinec, Gardinovec, Turnišče, Feketinec, Miklavec, Križovec, Dekanovec, Markočina i Belica.¹²⁰

Samo je 417 vojnika-seljaka do 1720. zadržalo ranije povlastice, a nakon velikog smanjenja ova je skupina činila još uvijek 17 posto podložnika, koji ni u kojem slučaju nisu željeli preuzeti na sebe urbarijalne terete. Prigodom popisa državnog poreza 1720. vlasti su npr. za nekadašnje vojnike-seljake u Prelogu utvrdile da "ih je prije bilo više, ali nakon blagotvornog mira s Osmanlijama velik ih se dio odselio u Hrvatsku ili druga područja", vjerojatno u Vojnu krajinu. "Svi službeni suvremeni izvori pokazuju da međimurski seljaci nisu ni u promijenjenim okolnostima ni u kom slučaju bili spremni odreći se ranijih gospodarskih povlastica, već kad je do toga došlo, radije su se odselili."¹²¹ U tome bi trebalo tražiti uzroke smanjenja broja stanovnika Donje Dubrave krajem 17. stoljeća i nestanka nekih obitelji, dok je istovremeno u susjednim selima, gdje nisu bili naseljeni vojnici-seljaci, došlo do porasta ukupnog broja stanovnika. Po drugoj strani, na selišta odseljenih doselili su se novi stanovnici, što se najbolje može vidjeti usporedbom procjene ukupnog broja stanovnika (od kojih je dio

¹¹⁸ I. N. KISS, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 186-187.

¹¹⁹ I. SINKOVICS, "Obrana mađarskog pograničnog teritorija od Turaka u XVI i XVII stoljeću", str. 173-174.

¹²⁰ MZ, 2, str. 577, 578.

¹²¹ I. N. KISS, *Vojna organizacija vlastelinstva*, str. 186-187.

bio u statusu vojnika-seljaka) Donje Dubrave iz 1660., 1698. i 1716. godine. Valja spomenuti i to da je nakon 1671. došlo do nestanaka cijelih sela u okolici Donje Dubrave kao primjerice Novog Sela (Nouavilla), Cvetošince i Družilovca, a ukoliko se zbroji ukupni broj stanovnika za cijelo istočno Međimurje vidi se da je između 1671. i 1698. došlo do značajnijeg pada ukupnog broja stanovnika.

Tablica: Kretanje ukupnog broja stanovnika u istočnom dijelu Međimurja (od kojih je dio činio vojnike-seljake)

Naselje	1660.	1671.	1698.	1716.
Donja Dubrava	490	626	488	827
Donji Vidovec	160	225	428	295
Nouavilla	99	158	-	-
Donji Mihaljevec	66	138	170	125
Čukovec	22	-	44	37
Sveta Marija	176	123	288	270
Czvetosinecz	44	18	-	-
Drusilouecz	-	36	-	-
Kotoriba	182	393	-	740
Ukupno	1239	1717	1418	2294

Izvor: NAZ, KV, Prot. 7/VII; 70/I, str. 4-4; Prot. 71/II, str. 215.; 73/4.

Prema popisu iz 1598. etnik "Međimorec" ("Megimorec", "Megmwrzcz") je bio zabilježen u sljedećim naseljima Križevačke županije: Hrzenica, Veliki Karlovec, Priles, Veliki i Mali Bukovec. Napominjem da su sva popisana naselja u neposrednoj okolici Ludbrega. U Varaždinskoj županiji je etnik "Megmwrzcz" istovremeno popisano u selima: Cargovec, Trnovec, Biškupec, Šemovec, Otočec, Martijanec, Vrbanovec i Novakovec.¹²² Rasprostranjenost ovog etnika je ograničena na okolicu Varaždina i prostor prema Ludbregu, dakle, neposredno susjedstvo Međimurja. Zanimljivo je da su svi "Međimorci" bili u zavisnoseljačkom statusu, najčešće kmetskom.

Na prostor Križevačke županije i Varaždinskog generalata je tijekom 17. stoljeća zabilježeno pojačano doseljavanje iz Međimurja. Godine 1630. doseljenici iz Međimurja su popisani u Virju i Đurđevcu.¹²³ Godine 1649. etnik "Međimorec" se spominje u župama Kuzminec i Sv. Đurđ,¹²⁴ go-

¹²² J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976., str. 442-445, 545., 548., 551., 552., 554.

¹²³ STLA, *Militaria*, Sch. 161., 162. U Đurđevcu je doseljenik iz Međimurja popisano 1644., 1651., 1661., 1672. i 1678. godine.

¹²⁴ NAZ, KV, Prot. 89/I, str. 39., 59.

dine 1654. u Apatovcu,¹²⁵ godine 1659. je popisano u selima: Mali Otok, Kuzminec, Koledinec, Kutnjak, Gorica, Vojvodinec, Sigetec kraj Ludbrega, Slokovec, Kučan, Selnica, Kunovec, Botinovec, Sesvete kraj Lubrega i Križovljan,¹²⁶ a 1673. godine u selu Botinovec.¹²⁷ Doseljenik iz Međimurja je zapisan u Herešinu 1665. godine.¹²⁸ U 17. stoljeću su doseljenici iz Međimurja zabilježeni u više slučajeva na prostoru grada Koprivnice,¹²⁹ a početkom 18. stoljeća u Apatovcu.¹³⁰

Zanimljivo je spomenuti i primjer sela Hemuševac (1598. Rosenica, danas Hrženica). Postojala su tri sela pod tim imenom početkom druge polovice 17. stoljeća. “Villa Hemusoucz” se 1660. spominje u župi Prelog u Međimurju (imala je 7 kućedomaćina).¹³¹ U župi Sveti Đurđ sjeverno od Ludbrega (južno od Drave) spominju se 1659. dva sela “Hemusseuczy” (40 kućedomaćina) i “Hemusseuecz alter” (13 kućedomaćina).¹³² Postoji vjerojatnost da se dio stanovnika iz međimurskog Hemuševca preselio u Hrženicu i na nekoliko desetljeća privremeno promijenio ime naselja iz Roženica u Hemuševac, da bi krajem 17. stoljeća selo dobilo današnji naziv - Hrženica.¹³³ Roženica je 1598. imala 20, a 1659. godine 40 kućedomaćina,¹³⁴ a udvostručenje stanovništva u vrlo kratkom roku se očito zbilo ponajviše putem migracija.

U izvješćima i popisima za 1700. etnik “Međimorec” je zabilježen u sljedećim selima: Imbriovec, Zablatje, Đelekovec, Apatija, Sigetec kraj Ludbrega, Lunjkovec, Kuzminec, Kutnjak, Vojvodinec, Botinovec, Hlebine i Molve. U popisu iz 1716. ovaj etnik je zabilježen u selima: Hlebine, Lunjkovec, Molve, Botinovec, Kuzminec, Kutnjak, Sigetec kraj Ludbrega. Godine 1716. etnik “Međimorec” je zabilježen u selu Vrbanovec u župi Martijanec u Varaždinskoj županiji.¹³⁵

¹²⁵ KAZ, Spisi Isusovačkog kolegija u Varaždinu, IX/14.

¹²⁶ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 124., 131., 148., 175., 191. itd. Iste je godina u župi Sv. Elizabete – danas Jalžabet u Varaždinskoj županiji etnik “Međimurec” popisano u selu Zamlaka.

¹²⁷ NAZ, KV, Prot. 4/IV, str. 20.

¹²⁸ DAV, Župa Koprivnica, Matična knjiga vjenčanih 1661. - 1678.

¹²⁹ H. PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*.

¹³⁰ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 485.

¹³¹ NAZ, KV, Prot. 70/I., str. 9. Iste 1660. godine se u župi Prelog spominje trgovište Prelog te sela Cirkovljan, Donji Kraljevec, Čehovec, Draškovec, Hemuševac, Oporovec i Otok.

¹³² NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 252., 256. Inače Podravina i Međimurje imaju još zajedničkih naziva sela: npr. Subotica, Čukovec, Sveti Juraj u Trnju (Sveti Đurđ), Štefanec, Otok, Trnovec, Pustakovec i možda još koje.

¹³³ A. KANCIJAN, “Traganje za podrijetlom imena sela ludbreške Podravine”, *Podravski zbornik*, sv. 11, Koprivnica 1985., str. 116.

¹³⁴ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ *Popisi i obračuni poreza*, str. 443.; NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 252.

¹³⁵ NAZ, KV, Prot. 91/III.; Prot. 178/II.

V.

Moguće je zaključiti kako su tzv. “odbjegli kmetovi” (coloni fugitivi) bili podrijetlom s vlastelinstva u unutrašnjosti - uglavnom iz Varaždinske, Zagrebačke i Zaladske županije (najviše iz Međimurja), slovenskog etničkog prostora itd. Oni su se postupno i ilegalno doseljavali na polupusta područja Varaždinskog generalata. Moguće je zaključiti kako su ti doseljenici podrijetlom iz Zagorja, Posavine i Međimurja bili prilično brojni, ali je njihovo naseljavanje bilo raspršeno po raznim naseljima. Dio odbjeglih kmetova u Varaždinskom generalatu se novačio i iz redova neposrednog susjedstva, tj. iz obližnjih vlastelinstava i posjeda u Križevačkoj županiji, u koja su se istovremeno doseljavali novi doseljenici koji su umjesto kmetskog dobivali mnogo povoljniji slobodnjački status. Nošenje prezimena koje su stekli po podrijetlu iz pojedinih regija (Zagorec, Međimurec, Posavec i sl.) govori da je bilo riječ o ljudima koji su skrivali svoj identitet. Ostaje otvorenim pitanje nisu li neki među njima bili potomci prije iseljenog stanovništva koji su se vratili u zavičaj svojih predaka. Proces naseljavanja ovoga prostora u 17. stoljeću (i kasnije) stvoriti će etničke, jezične, socioekonomske i kulturne odnose, koji će biti osnovica kasnije pa nemalim dijelom i današnje prostorne organizacije te strukture njegove naseljenosti.

Summary

The resettlement of „runaway serf“ in the Varaždin general command. Contribution to the understanding of Early Modern migrations in part of today's northwestern Croatia

The author analyzed the resettlement of so-called *colon fugitivi* (“runaway serf”) in the Military Frontier (Varaždin general command) and the related fragments of the migration process in a wider area (Varaždinašćina, Hrvatsko Zagorje, Međimurje, Podravina, Prigorje, Posavina, etc.). Immigrants in Varaždin general command were of diverse origin. Among them were so-called *colon fugitivi* who fled as a result of the severe conditions from the inland manors – mainly from Varaždin, Zagreb and Zalašćke County (mostly from Međimurje), Slovene ethnic territory, etc. They gradually and illegally settled the half - desolated areas of Varaždin general command. It is possible to conclude that immigrants originating from Zagorje, Posavina and Međimurje were quite numerous, but they settled into dispersed communities. A part of *colon fugitivi* in Varaždin general command were “recruited” from the ranks of the immediate neighborhood, i. e. from nearby manors and estates in Križevačka County, which was at the same time settled by new immigrants who instead of serf received much more favorable freeman's status. Early modern migrations are significant because they partially formed base of population presence which draws influence to this day. The surnames that are related to the origins from some of today's micro-areas of northwestern Croatia tell us that these people have hidden their identity in a new home country to protect themselves from the possibility of returning to the old estates.

Key Words: migrations, demographic history, Varaždin general command, the Military Frontier, northwestern Croatia, Early Modern Period.

DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA
I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

UDK 94(497.5-37Varaždin)
ISSN 1848-0837

**HISTORIA VARASDIENSIS
ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU
POVJESNICU**

1

VARAŽDIN, 2011.

Nakladnik / Publisher

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije

Za nakladnika / For the Publisher

Spomenka Težak

Uredništvo / Editor's board

Rajko Guščić, prof. (Varaždin)	Magdalena Lončarić, prof. (Varaždin)
dr. sc. Vladimir Huzjan (Varaždin)	MSc Ivan Obadić (Zagreb)
mr. sc. Suzana Jagić (Ivanec)	Spomenka Težak, prof. (Varaždin)
Ivančica Jež, prof. (Ludbreg)	dr. sc. Hrvoje Petrić (Zagreb)
mr. sc. Siniša Krznar (Zagreb)	Kruno Sudec (Varaždin)

Kontakti Uredništva / Editor's office

Franjevački trg 6, 42 000 Varaždin; tel/fax. 042/658 762;
e-mail: historiavarasdiensis@gmail.com

Glavni i odgovorni urednici / Editors in Chief

dr. sc. Hrvoje Petrić, MSc Ivan Obadić

Savjet časopisa / Journal's council board

dr. sc. Juraj Belaj (Zagreb), dr. sc. Neven Budak (Zagreb), dr. sc. Dragutin Feletar (Koprivnica), mr. sc. Ernest Fišer (Varaždin), PhD Zoltán Gózszy (Pečuh), dr. sc. Željko Holjevac (Zagreb), Siniša Horvat, prof. (Varaždin), dr. sc. Andrej Hozjan (Maribor), Damir Hrelja, prof. (Varaždin), dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Miroslav Klemm, prof. (Varaždin), dr. sc. Nevenka Krklec (Varaždin), dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol (Zagreb), dr. sc. Janko Pavetić (Varaždin), prof. emeritus Franjo Ruža (Varaždin), akademik Franjo Šanjek (Zagreb), Marina Šimek, prof. (Varaždin), mr. sc. Eduard Vargović (Varaždin), PhD Leopold Toifl (Graz)

Grafički urednik / Graphic editor

Kruno Sudec

Naklada / Copies

300

Priprema i tisak / Layout and Print

Tiskara Zelina d. d. - Sv. Ivan Zelina

Časopis izlazi jednom godišnje. Cijena primjerka iznosi 100 kuna.

Časopis se objavljuje novčanom potporom Grada Varaždina, Varaždinske županije, Vindije d. d. i Bernarde Nova d. o. o.

Korice: Kartuša sa Sotterova atlasa iz 18. st. koji se čuva u Državnom arhivu u Varaždinu

Autor i oblikovanje korica: Kruno Sudec

Konačno oblikovanje i priprema korica za tisak: Studio Fotak